ANTİK DÖNEMDE EDESSA (URFA)

Dr. Yusuf Albayrak

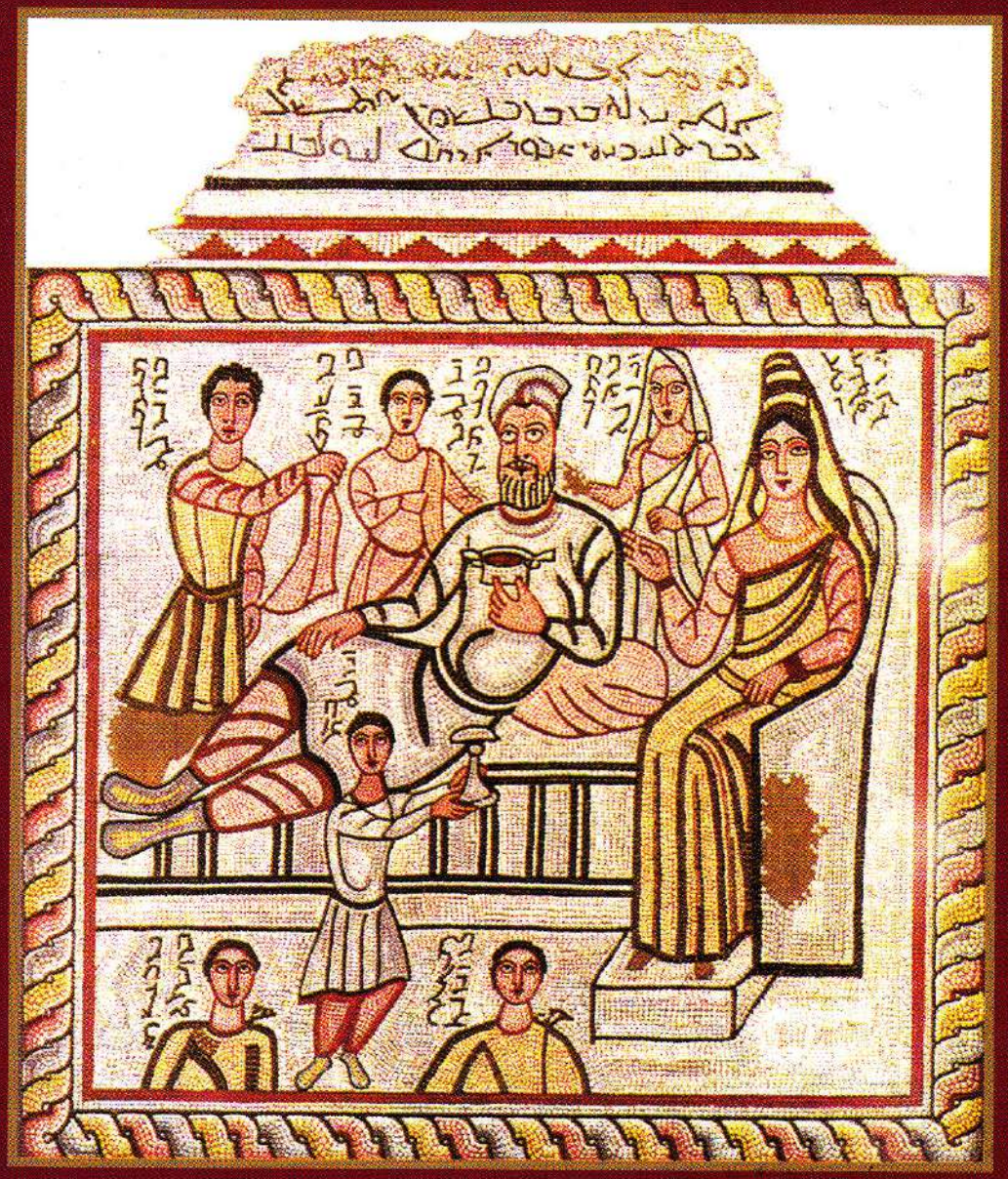

TİYDEM YAYINCILIK

ANTİK DÖNEMDE EDESSA (URFA)

Dr. Yusuf Albayrak

TİYDEM – 2010
ANKARA

ANTİK DÖNEMDE EDESSA (URFA)

Dr. Yusuf Albayrak

TİYDEM – 2010
ANKARA

2010 ©Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın tamamı yada bir kısmı 5846 sayılı yasa hükümlerine göre, yayıncının önceden yazılı izni olmadan elektronik, mekanik, fotokopi veya herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, depolanamaz, yayınlanamaz.

Daha çok kitaba ulaşmak için www.senalkitap.com

TİYDEM® YAYINLARI- 2010

ANTİK DÖNEMDE EDESSA (URFA)

Hazırlayan: Dr. Yusuf Albayrak

Yayın Koordinatörü: Mustafa YAŞAR

Yayına Hazırlayan: Hakan KADEROĞLU

Baskı: Karofset Matbaacılık Tel: 0.312. 341. 28. 10

ISBN: 978-605-4292-53-0

TİYDEM® YAYINCILIK

Demetgül Mah. 1.Cad 422. Sok. NO: 13/C
Yenimahalle / ANKARA

TEL: (+90) 0.312. 334. 30. 75

www.senalkitap.com info@tiydem.com

2010 ©Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın tamamı yada bir kısmı 5846 sayılı yasa hükümlerine göre, yayıncının önceden yazılı izni olmadan elektronik, mekanik, fotokopi veya herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, depolanamaz, yayınlanamaz.

Daha çok kitaba ulaşmak için www.senalkitap.com

TİYDEM® YAYINLARI- 2010

ANTİK DÖNEMDE EDESSA (URFA)

Hazırlayan: Dr. Yusuf Albayrak

Yayın Koordinatörü: Mustafa YAŞAR

Yayına Hazırlayan: Hakan KADEROĞLU

Baskı: Karofset Matbaacılık Tel: 0.312. 341. 28. 10

ISBN: 978-605-4292-53-0

TİYDEM® YAYINCILIK

Demetgül Mah. 1.Cad 422. Sok. NO: 13/C
Yenimahalle / ANKARA

TEL: (+90) 0.312. 334. 30. 75

www.senalkitap.com info@tiydem.com

Saygı değer hocam Prof. Dr. Coşkun Özgünel'e

Önsöz

İnsanoğlunun varoluşundan günümüze kadar sürekli olarak iskan edilen Edessa kenti, bu uzun zaman diliminde önemli bir merkez olmuştur. Edessa krallığı, coğrafi konum olarak önemli askeri-ticari yollar üzerinde kurulması ve verimli topraklara sahip olması nedeniyle, Mezopotamya bölgesindeki büyük devletlerin mücadelelerine sahne olmuştur. Bugün, Peygamberler şehri olarak adlandırılan Edessa'da pek çok Peygamber'ler ve dinler gelip geçmiştir. Bu yönüyle de yerli yabancı ziyaretçilerin devamlı olarak akınına uğramaktadır.

Tezimdeki amacım yeni yayınlar çerçevesinde köklü geçmişi olan Edessa kentinin tarihine ışık tutabilmektir. . Bu çalışma, prehistorik dönemden itibaren iskan edilmeye başlanan Edessa kenti ve çevresinin tarihi, M.S. 395 'de Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasına kadar geçen süreç içerisinde arkeolojik buluntular ışığında ele alınmıştır.

Araştırmaya başlamadan önce; Edessa ve çevresinin tarihini araştırmaya beni yönlendiren ve araştırmam boyunca sürekli olarak desteklerini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Coşkun Özgünel'e bu satırlarda teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

Önsöz 5
İçindekiler 7
Kısaltmalar ve Kaynakça 11
GİRİŞ 21
I. EDESSA'NIN TARİHİ COĞRAFYASI 25

A. Edessa'nın Adı 25

B. Konumu ve İklimi 27

II. EDESSA'NIN TARİHSEL
VE KÜLTÜREL GELİŞİMİ 32

A.Edessa ve Yakın Çevresinde Yapılan Araştırma ve
Kazılar 32

B. Kentin Hellenistik Dönem Öncesi Tarihi 34

C. Edessa Şehrinin Kurulması 46

D. Edessa'da Abgarlar (Osroene) Krallığı 50

III. ARKEOLOJİK BULUNTULAR 79

SONUÇ 111

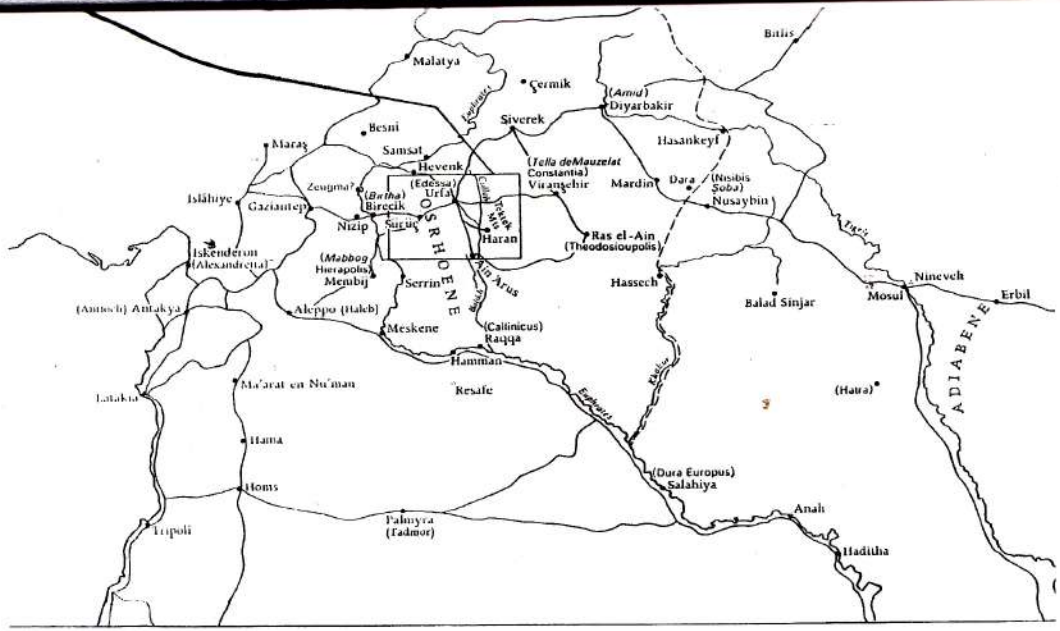
Batlis
Malatya
Çermik
(Amid)
Diyarbakir
Siverek
Besni
Maraş
Samsat
Hasankeyf
Hevenk
(Tella deMauzelat
Constantia)
Viranşehir
Mardin
Dara
(Nisibis
Soba)
Nusaybin
Zeugma?
(Birtha)
Birecik
(Edessa)
Urfa
Islâhiye
Gaziantep
Nizip
Suruç
OSRHOENE
Haran
Ras el-Ain
(Theodosioupolis)
Iskenderun
(Alexandretta)
(Mabbog
Hierapolis)
Menbij
Serrin
Hassech
Nineveh
Erbil
Balad Sinjar
Mosul
(Antioch) Antakya
Aleppo (Haleb)
Meskene
(Callinicus)
Raqqa
Hamman
Resafe
Ma'arat en Nu'man
Lattakia
(Hatra)
ADIABENE
Hama
Homs
(Dura Europus)
Salahiya
Anah
Palmyra
(Tadmor)
Tripoli
Haditha

Kısaltmalar ve Kaynakça

Açanal H. Açanal, *Urfa Tarihi*. Şurkav Yayınları-17, Şanlıurfa, 1997

Akşit 1970 O. Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi. II. Cilt (M.S 193- 395)*, İstanbul, 1970.

Akşit 1976 *Roma İmparatorluk Tarihi. I. Cilt (M.Ö 27-M.S. 192)* İstanbul, 1976.

Algaze vd 1990 G. Algaze, M. A. Evins, M. L. Ingraham, L. Marfoe, K. A. Yener, Town and Country in Southeastern Anatolia. Vol. II: The Stratigraphic Sequence at Kurban Höyük. Chicago, 1990

Algaze 1994 "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: Final Report of the Birecik andCarchemish Dam Survey Areas." *Anatolica XX, 1-96*, 1994

Algaze 1995 "Titriş Höyük, A Smal EBA Urban Center in See Anatolia The 1994 Season" *Anatolica XXI*, 1995

Altan S. Altan, Roma Tarihinin Ana Hatları. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. İstanbul, 1970

Appian's *Appian's Roman History*. With An English Translation By White Horace. London, New York

Ardel A. Ardel, Güneydoğu Anadoluda Coğrafi Müşahedeler. *Türk Coğrafya Dergisi, Yıl: XVII, Sayı No; 21*, 1961

Arrian Arrian II. *Anabasis of Alexander VII. 18*, çev. E. Lliff Robson, 1933

Beile-Bohn M. Beile-Bohn, "Frühneolithische Forschungen in Obermesopotamien. Göbekli Tepe und Gürcütepe." *İstanbuler Mitteilungen* 48, 1998

Benedict P. Benedict, *"Güneydoğu Anadolu Yüzey Araştırması." Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları*. İstanbul, 1980

Bittel K. Bittel, *Ön Asya Tarih Öncesi Çağları. Mısır, Filistin, Suriye*. Çev. H. Çambel. İstanbul Üniversitesi. İstanbul, 1945

Blancke B. Blancke, "Hassek Höyük Vorläufiger Bericht Über die Ausgrabungen in der Jahren 1978-1980." İstanbul, *Mitt. 31*, 1981

Bottéro Jean Bottéro et André Finet, *Répertoire Analytique Des I AV. Des Archives Royales de Mari*. Paris, 1954

Brice W. Brice, *"Harran" anatolian Studies 1*. Ankara, 1951

Cahen C. Cahen, La Syrie du Nord a L'epoque des Croisades. Paris, 1940

Cary E. Cary, *Dio's Roman History*. London, New York.

Constans L. A. Constans. *Jules César, Guerre des Gaules*. Paris, 1929

Contenau G. Contenau, LA Civilisation des Hittites et des Mitannies. Paris, 1934

Cook 1964 S. A. Cook, *The Cambridge Ancient History*. Volume VI. Macedon , Cambridge, 1964

Cook 1969 *The Cambridge Ancient History*. Volume XI. The İmperial Peace, Cambridge, 1969

Cornelius F. Cornelius. *Geschichte der Hethiter*. Darmstadt, 1973

Çelik B. Çelik, " Şanlıurfa-Yeni Mahalle Balıklıgöl Höyüğü" *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem Kazılar Yeni Bulgular*. Ed. M. Özdoğan ve N. Başgelen. Arkeoloji ve Sanat Yay. İstanbul, 2007

Çölaşan U. E. Çölaşan, *Türkiye İklimi,* Ankara, 1960

Dhorme E. Dhorme, *Les Religions de Babylonie et d'Assyrie,* Paris, 1945

Downey *G. Downey.* Ancient Antioch. *New Jersey, 1963*

Drijvers&Healey H.J.W. Drijvers&J. F. Healey. *The old Syriac İnscriptions of Edessa and Osrhoene*. Leiden, Boston, Köln, 1999

Drijvers 1945 H.J.W. Drijvers, *Bardaisan of Edessa*. Leiden, 1945

Drijvers 1980 *Cult of Beliefs at Edessa*. Leiden, 1980

Duval R. Duval, Histoire D'édesse, Politique, Religieuse et Littéraire. Amsterdam, 1975

EB Encyclopedia Britannica. Volume VII, Chicago, 1969

EI *The Encyclopaedia of İslam. Al-Ruha, Volume VIII. Ned-Sam,* E. J. Brill, Leiden, 1995

Fügner F. Fügner, *Des C. Julius Caesar Gallischer Krieg. Text B,* Leipzig und Berlin, 1930

GB Grande Encyclopédie. Volume 15, Paris.

Goatze A. Goatze, *Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography*. New Haven, 1940

Günaltay 1946 Ş. Günaltay, *Yakın Şark II. Anadolu. En Eski Çağlardan Ahamenişler İstilasına Kadar*. Ankara, 1946

Günaltay 1951 *Yakın Şark IV. I. Bölüm. Perslerden Romalılara kadar Selevkoslar, Nabatiler, Galatlar, Bitinya ve Bergama Krallıkları*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1951

Haris J. R. Harris, *"Cult of the Heavenly Twins"* 1906

Hauptmann H. Hauptmann, "Lidar Höyük" *Türk Arkeoloji Dergisi, XXVI-2,* Ankara, 1983

Hauptmann Yukarı Mezopotamya Erken Neolitik Dönem. " *1998 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları"*, 1999

Head B. V. Head, *Historia Numorum*. A Manual Of Greek Numismatics, Oxford, 1911

Herzfeld E. Herzfeld, Zeitschrif der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. Sonderabdruck aus Band 68, Leipzig, 1914

Horepiskopos Horepiskopos, Aziz Günel, Türk Süryaniler Tarihi. Diyarbakır, 1970

Işıltan F. Işıltan, *Urfa Bölgesi Tarihi*. İstanbul Üniversitesi Ed. Fak. Yayınları. No: 843, İstanbul, 1960

İA *İslam Ansiklopedisi. İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati. 13. Cilt*, İstanbul, 1986

İzbırak 1955 R. İzbırak, *Sistematik Jeomorfoloji*. Ankara, 1955

İzbırak 1958 *Jeomorfoloji. (Analitik ve Umumi)* Ankara, 1958

Jones A. H. M. Jones, *The Cities of The Eastern Roma Provinces*. Oxford, 1971

Kansu Ş. A. Kansu, "Güney Anadolu ve 'CHOPPER', 'CHOPİNGTOOLS' Endüstri Hakkında" *Belleten. C. XXVIII*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1947

Kirsten 1959 E. Kirsten, *Reallexikon Für Antike und Christentum. Edessa. Band IV,* Stuttgart, 1959

Kirsten 1964 *Jahrbuch Für Antike Christentum. Edessa. Band VI,* Bonn, 1964

Kontani R. Kontani, *"M. Ö. 3. Binin 2. Yarısı ile 2. Binin İlk Çeyreğinde Seramik Bakımından Orta Anadolu ve Kuzey Suriye İlişkileri"*Ankara, 1997

Kökten İ. K. Kökten, "Bazı Prehistorik İstasyonlar Hakkında Yeni Gözlemler" *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi CX. Sayı: 2* Ankara, 1947

Kromer-Schmidt B. Kromer- K. Schmidt, "Two Radiocarbon Dates from Göbekli Tepe, South Eastern Turkey", *Neo-Lithics* 3 / 1998

Linforth İ. M. Linforth, Two Notes on the Legend of Orpheus, American Philogogical Association, 1931

Lloyd&Brice S. Lloyd&W. Brice, *"Harran"* Anatolien Studies 1. 1951

Luckenbill D. D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyra*. Chicago, 1927

Magie D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor: to the end of the Third Century a fer Christ.* Princeton University Press. New Jersey, 1950

Malalas İ. Malalas, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantine.* Bonnae, 1831

Marfoe L. Marfoe, "Kurban Höyük Excavations, 1984" *Türk Arkeoloji Dergisi 27.* Ankara, 1988

Mellink J. M. Mellink, "Archaeology in Asia Minor" *American Journal of Archaeology.* 1983

Methews R. Methews, "the Early Prehistory of Mesopotamia" Subartu, 2000

Millar F. Millar, *The Roman Near East. 31 BC- AD 337,* London, 1993

Momsen T. Momsen, *Römische Geschichte I.* Berlin, 1923

Newell E. T. Newell, *The Coinage of the Western Seleucid Mints.* 1941

Özdoğan M. Özdoğan, "Aşağı Fırat Havzası 1997 Yüzey Araştırmaları" *ODTÜ Aşağı Fırat Projesi Yayınları. Seri I, No: 2,* İstanbul, 1977

Pliny Pliny, Natural History. VI. Libri XX-XXII, Cambridge, London

Pognon H. Pognon, *İnscriptions semitiques de la Syrie, de la Mésopotamie et de la région de Mossoul,* Paris, 1907

Poidebard A. Peidebard, *La Trace de Rome dans le Désert de Syrie.* Paris, 1934

Prag K. Prag, *"The 1959 Deep Sounding at Harran in Turkey"* Levant 2, 1970

Rastgeldi 1971 S. Rastgeldi, *Edessa.* Stockholm, 1971

Rastgeldi 1975 Edessa, den Välsignade Staden. *Stockholm,* 1975

Rawlinson G. Rawlinson, *Parthia. The Story of the Nations.* London, 1893

Robinson A. C. Robinson, *Ancient History.* Brow University, New York, 1951

Rostovtzeff M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire.* Oxford, 1963

RE Paulys Real- Encyclopädieder Classischen Altertumswissenschaft. *Stuttgart, 1893, 1894, 1907, 1931, 1942*

Rice D. S. Rice, "Harran" *Anatolian Studies X.* Ankara, 1960

RTCG IV *Réportoire Geographique de Textes Cunéiformes IV.* Khaled Nashef, Wiesbaden, 1991

RTCG VI *Réportoire Geographique de Textes Cunéiformes VI.* Giuseppe F. Del Monte und Johann Tischler, Wiesbaden, 1978

Saggs H. W. F. Saggs, *Babylonians.* London, 1995

Salmon E. T. Salmon, *A History the Roman World.* From 30 BC to AD 138, London, 1968

Saraçoğlu H. Saraçoğlu, *Türkiye Coğrafyası Üzerine Etüdler. Cilt 2, Bitki Örtüsü ve Göller.*

Schmidt 1997 K. Schmidt, "Frühe Tier – und Menschenbilder vom Göbekli Tepe – Kampagnen 1995-1998. Ein kommentierten Katalog der Grossplastik und der Reliefs", *İstanbuler Mitteilungen* 49, 1999

Schmidt 2007 Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe. En Eski Tapınağı Yapanlar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007

Segal 1954 J. B. Segal, *Some Syriac İnscriptions of the 2nd-3rd Century A. D.* Oxford, 1954

Segal 1970 Edessa. *"The Blessed City"* Oxford, 1970

Selen H. S. Selen, Türkiye Coğrafyasının Ana Hatları. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınlarından. No: 24*, Ankara, 1954

Serdaroğlu Ü. Serdaroğlu, Aşağı Fırat Havzasında Araştırmalar, TTK Basımevi, Ankara, 1975

Sevin V. Sevin, *Yeni Assur Sanatı I. Mimarlık*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991

Sommer A. Dupont- Sommer, *Les Araméens*, Paris, 1940

Strabon Strbon, Antik Anadolu Coğrafyası. (Geographia: XII-XIII- XIV) Çev. Adnan Pekman, İstanbul, 1993

Sullivan D. R. Sullivan, *Near Eastern Royalty and Roma. 100-30 BC*, London, 1990

Sykes P. Sykes, *History of Persia*. New York, 1958

Thukydides Thukydides, *Peloponnesos'lularla Atina'lıların savaşı. I. Kitap. Çev.* Halil Demircioğlu. Ankara, 1950

Von der Osten H. H. Von der Osten, *Die Welt der Perser*. Stuttgart, 1956

Wickede A. Wickede, "Çavi Tarlası 1984 Kazı Kampanyası", *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı*. Ankara, 1985

Wilkinson T. J. Wilkinson, *" Town and Country in Southeastern Anatolia Vol I.* Settlement and Land use at Kurban Höyük And other Sites in the Lower Karababa Basin", Chicago, 1990

Yakar J. Yakar, *"The Later Prehistory of Anatolia. The Late Chalcolithic and Early Bronze Age*. Oxford, 1985

Yalçınkaya 1984 I. Yalçınkaya, "Samsat-Şehremuz Tepesi Çevresi Paleolitik Çağ Yüzey Araştırmaları 1982*", Ankara, 1984*

Yalçınkaya 1985 **"**Araştırmaların Işığında Anadolu Sorunlarına Genel Bir Bakış*" DTCF Dergisi, Ankara, 1985*

Yardımcı 1985 N. Yardımcı, *"Harran-1983"*. IV. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1985

Yardımcı 2003 2003 yılı Şanlıurfa-Suruç Ovası Yüzey Araştırması, Konya, 2004

Yardımcı 2005 2005 yılı Şanlıurfa-Suruç o-Ovası Yüzey Araştırması, 24. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. cilt. Ankara 2007

Yardımcı 2006 Harran 2005 yılı Kazıları, 28. Kazı Sonuçları Toplantısı, Çanakkale, 2006

GİRİŞ

Edessa tarihi, M. Ö. 303 veya 302 yıllarında Seleukos krallığı tarafından kurulmasıyla başlar. Ancak, kurulduğu Osroene bölgesinin tarihi çok eskilere uzanmaktadır. Osroene bölgesinde yapılan yüzey araştırmalarındaki buluntular, buranın Paleolotik (Yontmataş) dönemde insan yaşantısına sahne olduğunu göstermektedir. Bugünkü Urfa ili, Bozova ilçesinde Paleolitik ve Mezolitik dönem yerleşmelerine rastlanılmıştır. Siverek ilçesinde de Kalkolitik döneme tarihlenen yerleşme tabakaları bulunmuştur.[1] Yine, Bozova ilçesinde M. Ö. 4. bin sonu, M. Ö. 3. bin başlarına ait buluntular ele geçmiştir.[2] M. Ö. 2000'li yıllarda bölgede, Hurrilerin ismi Hitit çivi yazılı metinlerde geçmektedir.[3] Bölge, M. Ö. 15. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar Mitanni - Hanigalbat devletinin yerleşim alanı olmuştur.[4] M. Ö. 1200 'lerde Büyük Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra, bölgeye bir Sami kavmi olan Aramiler yerleşmişlerdir. M. Ö. 1. bine tarihlenen, Hitit hiyeroglif kitabeli bir kabartmanın bölgede bulunması, Geç Hititler devrinde bölgenin yerleşime uğradığını göstermektedir.[5] M. Ö

[1] Özdoğan, s. 174
[2] Kontani, s. 28
[3] Goetze, s. 77
[4] RE 1931, "Mesopotamien", s. 1107 ve Contenau, s. 81
[5] Sommer, s. 21

857 yılında bölgeye Asurlular, M. Ö. 610 yılından sonra Babil krallığı, M. Ö. 539 yılından sonra da İranlılar yerleşmişlerdir.[6] Bölge, M. Ö. 331 yılında Büyük İskender'in istilasına uğramış, İskender'in ölümünden sonra da Seleukosların idaresine geçmiştir.[7] Seleukoslar zamanında, eski Yunanistan ve Makedonya yurtlarından Osroene bölgesine büyük oranda göçler olmuş ve bunlar, eski Yunan geleneklerine göre, yeni kurdukları şehirlere eski yurtlarındaki bazı şehirlerin isimlerini vermişlerdir.[8] Seleukoslar, M. Ö. 303-302 yıllarında Süryanilerin Urhai (Orhay-Urfa) şehri üzerine EDESSA adıyla bir kent kurmuşlardır.[9] Daha sonra Seleukos krallığının bölgedeki egemenliği sona erince, Arami'ler, M.Ö. 132 yılında Edessa'da bir krallık kurmuşlardır, bu krallığa Osroene krallığı adı verilmiştir. Fakat, bu krallığın sekiz kralı Abgar diye anıldığından, bu krallığa Abgarlar da denilmiştir.[10] Parthlarla ve daha sonra Perslerle sürekli mücadele eden Romalılar için son derece önemli bir rol oynayan Edessa, Parthlar ve Romalılar arasındaki mücadeleler sırasında sürekli olarak el değiştirmiş, fakat çoğunlukla Romalılara bağlı bir krallık olarak varlığını sürdürmüştür. Bu mücadeleler sırasında, Edessa kralları bağımsızlıklarını elde etmek için çaba göstermişler, bu çabalarında da kimi zaman başarıya ulaşmışlardır.[11]

[6] RE 1913 XV.1 "Mesopotamien", s. 113
[7] Günaltay 1951, s. 60
[8] Jones, s. 215
[9] Drijvers 1980, s. 11
[10] Günaltay 1946, s. 142
[11] Drijvers 1980, s. 12

Roma ve Parth mücadeleleri sırasında, Edessa kralları bazen Parthların, bazen de Romalıların yanında yer almışlardır; M. Ö. 53 yılında Edessa kralı II. Abgar, Roma-Parth savaşında, Parthlara yardım etmiş ve bu tarihten itibaren Edessa Parthların egemenliğine girmiştir.[12] Sonraki yıllarda, Edessa kralı VII. Abgar, M. S. 114'de ise, Romalılar yanında Parthlara karşı yer almış, silah ve asker yardımında bulunmuştur. Fakat bundan iki yıl sonra, Romaya karşı ayaklanmıştır.[13]

M. S. 197 yılında yine Romalılar yanında yer alan VIII. Abgar, Roma imparatoru, Septimius Sevrus'un misafiri olarak Roma'ya gitmiş ve büyük bir törenle karşılanmıştır.[14]

M. S. 230 yılından sonra, Yakın Doğu sahnesinde saldırgan ve yayılmacı Pers imparatorluğunun tekrar belirmesiyle, Mezopotamya'nın kırsal kesimlerinden Romalılar geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu durumdan Edessa oldukça etkilenmiş ve Edessa'daki krallık yönetimi M. S. 242 yılında sona ermiştir.[15] M. S. 248 yılında, Edessa'nın Roma'ya karşı ayaklanmasından sonra, Roma imparatoru Philippus Arabs, Edessa hanedanlığına kesin olarak son vermiştir.[16] M. S. 296 yılında, Roma imparatoru Aurelius Valerius Diocletinaus, Mezopotamya'yı Osrene ve Mezopotamya olmak üzere iki vilayete ayırmış, Edessa Osroene'nin başkenti görevini görmüştür. Edessa politik rolünü kaybetmesine rağmen, Roma imparatorluğunu

[12] Sykes, s. 352
[13] Cary, s. 419
[14] Millar, s. 474
[15] EI. VII, "Al-Ruha", s. 589
[16] Magie, s. 698

doğu sınırında, İmparatorluk yıkılıncaya kadar koruyan bir şehir olarak varlığını sürdürmüştür.[17]

M.S. 395 yılında Roma imparatorluğunun yıkılmasıyla Edessa, yeni kurulan Bizans imparatorluğu sınırları içerisinde kalmıştır.[18] M. S. 640 yılında, Kuzey Mezopotamya'nın Araplar tarafından ele geçirilmesinden sonra Bizanslılar Edessa'yı terk ederek Araplara bırakmışlardır.[19]

[17] Poiderbard, s. 105
[18] Işıltan, s. 28
[19] Açanal, s. 51

I. EDESSA'NIN TARİHİ COĞRAFYASI

A. Edessa'nın Adı

Edessa ile birlikte anılan Osroene adı, Oshroene ve Orrhoene,[20] Osdroenae,[21] Osroe,[22] Orrha,[23] Orrhoe ve Osrhoe,[24] şeklinde de karşımıza çıkmaktadır. Osroene ismi, Arap kökenli bir kelimedir ve Ar-Ruha olarak tanınmıştır. Suriye adı Urha şeklindedir. Urha sulak veya su zenginliği anlamında kullanılmıştır.[25] Bu isim güney Ermenistan ve Tigris kaynaklarında Orrhoei,[26] Pers dilinde WLH'Y, Parth dilinde H'RN ve eski Yunan dilinde (Καρραί) seklinde geçmektedir.[27] Pliny bölge halkını, Orroei veya Orrhoei diye adlandırır.[28] M. Ö. 242 yılına ait bir kitabede bu ad karşımıza Orrheni olarak çıkmaktadır.[29]

Osroene, Edessa'nın doğal adı olan Orhay'dan derlenmiş olmalıdır.[30] Orhay adı üzerinde savunulan modern teoriler bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, Orhay adının, Osroene adının

[20] RE. 1942 XVIII, "Osroene", s. 1590
[21] Malalas, s. 418
[22] Rastgeldi 1975, s. 6
[23] Kirsten 1959, s. 552
[24] Kirsten 1964, s. 149
[25] RE. XVIII, "Osroene", s. 1590, 1942
[26] RE. XVIII, "Osroene", s. 1590, 1942
[27] Segal 1970, s. 2
[28] Pliny, VI. LIBRI XX-XXIII, s. 129
[29] Segal 1970, s. 2
[30] Segal 1970, s. 2

ikinci derecedeki şeklinden oluştuğu teorisidir. Ayrıca, J. B. Segal'in işaret ettiği gibi, bilginler Orhay'ın (καλλιρροη) kelimesinden bozularak türetilmiş bir kelime olduğu tezini taşıyorlar.[31] Bu da (suyu) güzel akan (şehir) veya semitik kökenli "Whr" su kelimesinden türetildiği veya Arapça kökenli bir kelime olan Wariha, suyu iyi ve bol yer anlamına gelen bir kelimeden türetilmiş olabileceği teorisidir.[32]

Makedonya dilinde bulunan Edessa'nın adı, J. B. Segal'in belirttiği gibi, Vodena ve Voda'dan türetilmiş ve Voda kelimesi su[33] (Grek dilinde υδωρ ile aynı dil kökünden) kelimesinden türetilmiştir.[34]

Edessa, Trak dilinde "suyu bol" anlamına gelir.[35] Seleukos Nikator, Edessa'ya Antiokhia Mixo Barbaros yani 'Yarı Barbar Antiokhia' (Αντιοχεια ή μιξο-βάρβαρς) demistir.[36] IV. Antiokhos ise şehre, Antiokhia Epikallirhoe adını vermiş, bu ismin anlamı Yunanca'da "güzel pınarlı Atiokhia" (Αντιοχεια εχι Κολλιρροη) dır.[37] Yunan dilinde Kalli, güzel ve Rhoe akış anlamına gelir.[38] Edessa Süryani dilinde Hadattır veya yeni (şehir) dir.[39]

[31] Segal 1970, s. 2
[32] Herzfeld, s. 665
[33] EB. VII, s. 967 ve GE, XV, s. 552
[34] Segal 1970, s. 7
[35] Segal, 1970, s. 7
[36] RE,. V, 2, "Edessa", s. 1934, 1905 ve Kirsten, 1959, s. 554
[37] Rastgeldi 1971, s. 2. S. Rastgeldi bu açıklamaya kaynak vermemiştir. Ancak RE, Edessa maddesinde söz konusu durum belirtilir. Bak. RE 1905 V, 2, "Edessa", s.1933
[38] Rastgeldi 1971, s. 1, 2
[39] Segal 1970, s. 7
[39] Head, s. 815

Roma İmparatoru Traianus'un saltanıtı zamanında bastırılan sikkelerde Edessa'nın adı ΕΔΕCCA veya ΕΔΕCCHNΩN şeklinde geçmektedir.[40]

B. Konumu ve İklimi

Edessa şehri, A. Ardel'in belirttiği gibi; Harran ovasının dağlık kütleye bir koy şeklinde sokulduğu yerde, beyaz renkte kalkerlerden oluşmuş bir dağ kütlesinin eteğinde kurulmuştur.[41] Edessa, Suriye platformunun kuzeye doğru uzanmış bir parçasıdır. Arazi, ortalama yüksekliği 500-800 metre arasında değişen geniş dalgalı düzlükler halindedir.[42] Edessa, denizden 550 metre yükseklikte, kalkerlerin üzerinde, sırtını güneydeki kale ve dağlık bölgeye dayamış şekildedir. Şehir, kuzeye doğru alçalır ve genişler.[43] Edessa şehir merkezinin doğusunda geniş bir ova başlamaktadır. Bu ova güneye doğru uzanan Harran ovası olup, doğu ve batıda kalkerlerden oluşmuş dağ ve platolarla sınırlandırılmıştır.[44] Şehir, bir surla çevrilmiştir. Güney batısındaki dağın üstünde iç kale yükselmektedir. İç kale derin bir hendekle çevrilmiştir. Kalenin içinde yapılmış bir yeraltı lağımı ile dağın eteğinde bulunan iki gölün seviyesine inilmiştir. Lağımın bittiği yerde gizli bir pınar bulunur. Şehrin içerisinden geçen Karakoyun

[41] Ardel, s. 146
[42] Saraçoğlu, s. 15
[43] İzbırak 1955, s. 62
[44] Saraçoğlu, s. 34

deresi (Süryaniler Daişan demekteydi) şehrin kuzey batısından, güney doğusuna geçtikten sonra Belih akarsuyuna dökülür.[45] Edessa bölgesinin ortasında geniş bir saha üzerinde yayılan Karacadağ kütlesi ve tortul kayalardan oluşan Turabidin yaylası bulunur.[46] Kalkerlerden oluşan Tek Tek Dağları'nda karstik çukurlar birbirinden dar kuru boğazlarla ayrılmıştır. Tek Tek Dağları üzerinde oldukça verimli pınarlar bulunmaktadır.[47] Çok da yüksek olmayan Tek Tek Dağları'nın güneyinde bugünkü ismiyle Urfa platformu uzanır. Bölgenin kurak ve sıcak olmasından dolayı pek çok sarnıca rastlanılmaktadır. Şekilleri, ters koni, küp, ağızları ise yuvarlak ve kare şeklindedir.[48]

Edessa'da pek çok mağara bulunmaktadır. Şehrin yakınındaki vadiye Mağaralar Vadisi denilmektedir.[49] Bölgenin en önemli akarsuyu, Karasu ve Murat ırmaklarının birleşmesinden meydana Fırat nehridir.[50] Bugünkü Urfa kalesinin tam altında iki göl bulunur. Bunlarla beslenen şehrin bahçe kısmı ovaya doğru yayılmıştır.[51] Bölge iklimi nedeniyle orman yönünden oldukça fakirdir.[52]

Edessa krallığının kurulduğu Osroene (Orrhoene, Oshroene) bölgesi, kuzey, batı ve güneyde Fırat nehri, doğuda Habur ile

[45] Açanal, s. 5
[46] Saraçoğlu, s. 15
[47] Drijvers 1980, s. 123
[48] Selen, s. 21
[49] İzbırak 1958, s. 120
[50] Selen, s. 59
[51] İzbırak 1958, s. 62
[52] Saraçoğlu, s. 43

sınırlandırılmıştır.[53] Fakat, Fırat nehrinin sağ kıyısında yer alan Samsat[54], Kaysum[55] ve Ruşafa (Eski Sergipolis) gibi bir çok şehirde Osroene bölgesi içerisinde gösterilmiştir. Fırat nehrinin çeşitli kollarıyla sulanan Osroene bölgesi, savunulması kolay olması, toprakların verimliliği ve önemli ticari-askeri yolların buradan geçmesi nedeniyle, sürekli olarak büyük devletlerin mücadelesine sahne olmuştur.[56]

Osroene krallığının merkezi olan Edessa kenti, Nisibis[57] ve Singara[58] kentlerini birbirine bağlayan yolun üstünde, Fırat nehrinin 85 km. doğusunda kurulmuştur. Çin ve Hindistan'a giden ticaret yolu buradan başlamaktadır. Bu yol, eski ipek yoludur, buradan uzak doğunun lüks ürünleri Batı Roma'ya taşınmaktadır.[59] Edessa krallığını kat eden ticari ve askeri yollardan kuzeydeki, Musul yanında Dicle'yi geçerek Nusaybin'e, oradan Mardin-Urfa üzerinden Birecik ilçesine

[53] RE. XVIII, "Osroene", s. 1590, 1942
[54] Samsat (Samosata), Fırat nehri üzerinde Commagene krallığının başkentiydi. Yazıtlarda şehrin ismi CAMOCATW ve CAMOCATΩ ΠΟΛΕΩC. seklinde gecmektedir. Sehir, Adıyaman ili sınırları içerisinde yer almakta ve bugün sular altında kalmıştır. Bak. Head, s. 776
[55] Bugün, Adıyaman ili sınırları içerisinde olan Keysun ilçesi.
[56] Işıltan, s. 1, 2
[57] Nisibis, bugünkü Nusaybin ilçesi. Antiochus IV, Nisibis'e Antiocheia ismini vermiş ve onun sikkelerinde bu şehrin ismi ANTIOXEΩN TΩN EN MYΓΔONIAI olarak okunmaktadır. Bu koloninin muhtemelen kurucusu Septimius Severus'tur. Bak. Head, s. 815
[58] Singara, Nisibis'in güneydoğusunda bir koloni. İmparator Severus Alexander'den İmparator Philip'e kadar şehir yazıtlarda, AYP. CEΔ. KOΛ. CINΓAPA (Aurelia Septimia Colonia Singara) ve MHT. KO. AY. C. CE. CINΓAPA (Metropolis Colonia Aurelia Septimia Severiana Singara) seklinde okunmaktadır. Bak. Head, s. 816
[59] Drijvers 1980, s. 9

varmaktadır. Buradan da birkaç kola ayrılarak, İskenderun'a, Antakya'ya ve Haleb'e varıyordu. İkinci büyük ticaret yolu, Hindistan ve aşağı İndus'a oradan da Ras el-Ain (Eski Theodosioupolis) yolu ile Harran'a varıyordu. Diğer önemli ticaret yolu, Urfa'dan, Samsat yanında Fırat nehrini geçtikten sonra Malatya'ya ulaşmaktadır. Malatya'dan bir kol ile Sivas ve Ankara üzerinden İznik yolu ile Marmara'ya, diğer bir kolla, Kayseri-Konya üzerinden Sardes'e ulaşmaktadır.[60]

Roma İmparatorluğu döneminde bölgenin sınırları, Kuzeyde Toros, güney ve güney doğuda Habur, Batı da Fırat nehri ile çevrilmiştir.[61]

Edessa bölgesinde sıcak iklim hakimdir. Bunun nedeni, kuzeyinde yüksek sıradağlar bulunması ve hem alçak (600-800 m.) hem de geniş bir şekilde güney çöllerine açık olmasıdır.[62] Çoğu zaman Akdeniz'in ılık ve rutubetli hava kütlelerinin etkisi altında kaldığından, bölgeyi Akdeniz rejiminin etkisi altında bulunuyor şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Bölgede, kuzeyden güneye doğru inildikçe yağışların azaldığı görülmektedir. Yaz aylarında, özellikle ilkbahar yağışlı geçtiği halde, konvektif[63] yağışlara da sık sık rastlanılmaktadır. Batı bölgesinde Akdeniz ikliminin üstünlüğü kendisini daha fazla hissettirmektedir. Bölge, kara ikliminin etkisi altındadır ve bozkırdan

[60] Işıltan, s. 2, 3
[61] Günaltay 1946, s. 278
[62] Saraçoğlu, s. 26
[63] Konvektif yağış; özellikle yaz aylarında, etrafı dağlarla çevrilmiş alanlarda görülen bir yağış şeklidir. Bak. Çölaşan, s. 54

oluşmaktadır. Burası, kışın Akdeniz'in yağış etkisi altına girer, fakat baharda yağmurlar genellikle çabuk kesilir ve erkenden çöl ikliminin etkisi altına geçer. Sıcaklar da ona göre ve şubat ayından itibaren etkisini hissettirir. Kış mevsiminde don meydana gelir. Bölgede hakim rüzgarlar, kuzey ve batı rüzgarlarıdır. Türkiye'de nisbi nem bakımından en fakir bölge burasıdır.[64]

Bölgede kuzeyden güneye doğru inildikçe sıcaklığın yükselmekte olduğu, güneyde bulunan çölün iklime etki ettiğini görmekteyiz. Aylık normal sıcaklık ortalaması sıfırın altına düşmemektedir. Günlük en yüksek sıcaklık farkları Mayıs ile Ekim ayları arasında görülmektedir.[65]

[64] Çölaşan, s. 259
[65] Çölaşan, s. 258

II. EDESSA'NIN TARİHSEL VE KÜLTÜREL GELİŞİMİ

A. Edessa ve Yakın Çevresinde Yapılan Araştırma ve Kazılar

Bölgede ilk yüzey araştırması, İ. K. Kökten'in belirttiği gibi; 1894 yılında J. E. Gautier tarafından bugünkü Urfa ili Birecik ilçesinde, Fırat nehrinin eski alüvyonları içerisinde yapılmıştır.[66] 50 yıl sonra yörede; İ. K. Kökten, 1946 yılında Siverek ilçe merkezindeki Höyük'te yaptığı araştırmalarda bulunmuştur.[67] 1947 yılında ise, W. Brice tarafından Urfa-Siverek karayolu yakınlarında bir araştırma yapılmış ve Urfa'ya 10 km. uzaklıkta bazı buluntular ele geçmiştir.[68] I. Yalçınkaya'nın aktardıklarına göre; 1947 yılında Ş. A. Kansu[69] ve İ. Kökten[70] Urfa ilinin Bozova ilçesi yakınlarındaki Gölbaşı ve çevresinde yaptıkları araştırmalarda bazı buluntular ele geçirmişlerdir.[71] K. Prag'ın bilgilendirdiği gibi; 1950 yılında, Urfa ilinin 40 km. güneydoğusunda bulunan Aşağı Yarımca ve Harran çevresinde S. Lloyd ve Brice tarafından bir yüzey araştırması yapılmıştır.[72] 1951 yılında ise, N. Gökçe ve S. Lloyd Aşağı Yarımca höyüğünde küçük sondaj

[66] Kökten, s. 12
[67] Höyükte, bazalttan cilalı bir balta bulunmuştur. Bak. Kökten, s. 162
[68] Lloyd ve Brice, s. 71
[69] Kansu, s. 161
[70] Kökten, s. 225
[71] Yalçınkaya 1985, s. 392
[72] Lloyd ve Brice, s. 71

mahiyetinde bir deneme kazısı yapmıştır.[73] Yine aynı yıllarda S. Lloyd ve N. Gökçe, Urfa ilinin 16 km. güneyindeki Sultantepe'de yaptıkları kazıda, bir tapınağa ait çivi yazılı vesikalar ele geçirmişlerdir.[74] 1959 yılında, D. S. Rice tarafından Harran'da bir kazı yapılmıştır.[75] Bu kazıda gerçekleştirilen sondaj çalışması, kazı dökümanları ve Ashmolean Museum'da (İngiltere) korunmakta olan bazı buluntular, D. S. Rice'nin belirttiği gibi, K. Prag tarafından detaylı olarak değerlendirilmiştir.[76] 1977 yılında M. Özdoğan, Bozova ilçesindeki Uluk mevkiinde; Karababa baraj kampı yakınında Eskin (Sam) köyünün 2.5 km. kuzeydoğusunda, Fırat'a bakan kayalıklarda bazı buluntular ele geçirmiştir. Daha sonra, M. Özdoğan tarafından Urfa ili Bozova ilçesindeki Kurban Höyük'te 1977 yılında yapılan yüzey araştırması yeni bilgiler içeriri.[77] Buradaki arkeolojik araştırmalar, Chicago Üniversitesi tarafından desteklenmiş ve L. Marfoe tarafından 1980- 1984 yıllarında arasında yürütülmüştür.[78] Urfa ilinin Bozova ilçesi Bahçeli köyündeki Titriş Höyük'te 1981 yılında, Urfa Müze Müdürü A. Mısırlı tarafından kurtarma kazısı yapılmıştır. Yörede 1991 yılında G. Algaze tarafından başlatılan kazılar devam etmektedir.[79] 1983 yılından beri sürdürülen Harran kazıları N. Yardımcı tarafından

[73] Prag, s. 63
[74] Sevin, s. 21. V. Sevin, N. Gökçe ve S. Lloyd'in, 1953 tarihli, "Sultantepe". Anatolian Studies. Vol. I. s. 27'deki makalesini kaynak göstermektedir.
[75] Rice, s. 8
[76] Prag, s. 63
[77] Özdoğan, s. 71
[78] Marfoe, s. 20
[79] Algaze 1995, s. 13, 64

devam ettirilmektedir.[80] Yine Algaze tarafından, 1989 yılında Birecik Barajı altında kalacak Karaçalı Höyük'te ve Birecik ve Kargamış Barajları altında kalacak olan bölgelerde yüzey araştırması yapılmıştır.[81] 1901 ve 1905 yıllarında H. Pagnon tarafından, Edessa kentinin yakınındaki Soğmatar Harabelerinde bir yüzey araştırması yapılmıştır.[82] J. B. Segal 1952 ve 1977 yılında Edessa'da bir yüzey araştırması yapmış, bölge hakkında birçok yayın vermiştir.[83] Ayrıca, R. Duval'da bölgede araştırma yapanlar arasında yer almaktadır.[84]

B. Kentin Helenistik Dönem Öncesi Tarihi

Edessa'nın tarihi Prehistorik dönemlere kadar uzanmaktadır. Edessa sınırları içerisinde bulunan bugünkü Birecik ilçesi, Türkiye Prehistoryasında ilk Paleolitik merkezlerden biridir.[85] Bunu, İ. K. Kökten'in işaret ettiği gibi; M. J. E. Gautier'in 1884 yılında Birecik'te Fırat'ın eski Alüvyonları içinde elde ettiği, sert kayalardan büyük

[80] Yardımcı 1983, s. 79
[81] Algaze 1994, s. 28
[82] Drijvers 1980, s. 23
[83] J. B. Segal'in Edessa'da yaptığı araştırmalar sonunda yapmış olduğu yayınlar;
_____ Edessa. "The Blessed City". Oxford, 1970
_____ Edessa and Harran. An Inaugural Lecture, 1963
_____ Pagan Syriac Monuments in the Vilayet Urfa. AS iii, 1953
_____ 'New Syriac İnscriptions from Edessa'. BSOAS xxii, 1959
[84] Drijvers 1980, s. 123
[85] Kökten, s. 223

parçalar çıkartılarak yapılmış olan aletlerden anlamaktayız.[86] Burada bulunan iki yüzeyli[87] bir alet, aynı zamanda Anadolu'da Paleolitik insan varlığını kanıtlayan ilk belgedir.[88] Yapılan araştırmalarda şekilsiz yonga çekirdekleri,[89] dilgi çekirdek ve disk biçimli çekirdekler ele geçmiştir.[90] W. Brice tarafından, Urfa ilini Siverek ilçesine bağlayan karayolu yakınlarında üç yonga alet bulunmuş ve inceletilmek üzere Ş. A. Kansu'ya gönderilmiştir.[91] Bu buluntular bize Alt Paleolitik dönemi vermektedir. Bozova ilçesinde çakmak taşından yapılmış Orta Paleolitik döneme ait aletler bulunmuştur. Ayrıca aşağı Fırat havzasında, büyük boy yonga aletler, çok sayıda yuvarlak ve yan kazıyıcı aletler bulunması, daha çok Alt Paleolitik çağın sonu ile Orta Paleolitik yapım geleneklerinin etkilerini göstermektedir.[92]

Bozova ilçesi sınırları içerisinde bulunan, Fırat nehrine bakan kayalıkların üzerindeki Paleolitik Çağ buluntu yerinde, Son Paleolitik (Üst Paleolitik) ve de muhtemelen Mezolitik Çağ'a ait çok sayıda alet bulunmuştur. Bulunan aletler; çeşitli çekirdekler, küçük boy yonga aletler ve dilgilerdir. Yine Bozova ilçesi, Aşağı Yarımca Çatak

[86] Kökten, s. 223
[87] "İki yüzeyli" terimi, yayınlarından yararlandığımız araştırıcılar tarafından "el baltası" şeklinde kullanılır. Ancak bugün, aletin doğrudan doğruya elde kullanılmadığının ortaya çıkması ile güncelliğini yitirmiştir. Bak. Yalçınkaya 1985, s. 397
[88] Kökten, s. 223
[89] Çekirdek; üzerinde yonga, dilgi yada dilgicik alınmış hammadde kitlesi. Bak. Yalçınkaya, 1984. s. 22
[90] Benedict 1980, s. 138
[91] Kansu, s. 135
[92] Özdoğan, s. 150

Köy'ünde, Orta Paleolitik ve Üst Paleolitik Çağ'ın sonu arasında, yapım yeri olarak kullanıldığı anlaşılan yerde; çekirdekler, çekirdek aletler, yonga aletler ve deliciler, çeşitli öz kazıcılar bulunmuştur.[93] Ayrıca, Bozova ilçesinde bulunan Biris Mezarlığı'nda ve Söğüt Tarlası'nda ele geçen buluntular, K. Bittel'in belirttiği gibi; Edessa'nın Paleolitik dönemde yerleşime sahne olduğunu göstermektedir.[94] Siverek ilçesinde bulunan Çavi Tarlası'nda tespit edilen beş yerleşme tabakası Kalkolitik Dönem'e tarihlenmektedir. Bu beş tabakada yuvarlak bina taş temelleri ve karesel ön yapılar bulunmuştur. Ayrıca çok sayıda iyi işlenmiş renkli, Halaf[95] zamanına ait çanak-çömlek parçaları ele geçmiştir.[96]

Bozova ilçesinde, Erken Erken Tunç Çağı, Orta/Geç Erken Tunç Çağı ve Erken Tunç Çağı / Orta Tunç Çağı dönemlerine ait buluntular ele geçmiştir.[97] Burada bulunan flask alabastron ve bardak, M.Ö. 4.bin sonu 3. bin başına tarihlenmektedir, ayrıca M. Ö. 2. bine tarihlenen bir matara bulunmuştur.[98]

Şanlıurfa ilinin 20 km kuzeydoğusunda, Karaharabe (Örencik) köyü yakınında yer alan **Göbekli Tepe**[99] yerleşimi, M. Ö 9500 – 8600

[93] Özdoğan, s. 174
[94] Bittel, s. 35
[95] Kalkolitik (Bakır Devri) dönemde karşımıza çıkan bir kültür evresidir. Bak. Methews, s. 111
[96] Wickede, s. 103, 104
[97] Marfoe, s. 37
[98] Kontani, s. 28, 29
[99] Behile-Bohn, s. 44

yılları arasına tarihlendirilmiştir.[100] Yoğun şekilde, üzeri hayvan betimli, T şeklindeki dikilitaşlar nedeniyle buranın bir kült merkez olduğu düşünülmektedir.[101]

Şanlıurfa'nın merkezinde bulunan Antik Edessa kentinin altında, bugünkü Balıklıgöl'ün kuzeyinde yer alan Yeni Mahalle semtinde, çanak çömleksiz Neolitik döneme ait yerleşim tespit edilmiş ve dünyanın en eski insan boyutlu heykeli burada bulunmuştur.[102]

Urfa ilinin 44 km. güneydoğusunda bulunan **Harran Höyük**'te, Erken Tunç Çağı buluntularına rastlanılmıştır. Harran'da K. Prag'ın belirttiği gibi; Erken Tunç Çağı'na ait iki dönem saptanmıştır; "M.Ö. 3. bin ortaları ve M.Ö. 3. bin sonları." M. Ö. 3. bin ortalarını veren buluntular; bir silindir mühür ve K. Prag tarafından "Stone Ware"[103] adı verilen metalik seramik parçalarıdır.[104] Burada bulunan gri metalik sırlı seramik parçaları bulundukları tabakalar göz önüne alınarak M. Ö. 3. binin daha geç bir safhasına tarihlendirilmiştir.[105] Harran kazılarında, M. Ö. 1. bine tarihlendirilen domuz başının tasvir edildiği pişmiş toprak krem renkli bir Riton parçası ve yine M. Ö. 1. bine ait seramik parçaları bulunmuştur.[106] Harran'da ve Harran yakınında

[100] Kromer – Schmidt, s. 17
[101] Schmidt 2007, s. 281
[102] Çelik, s. S. 165-178
[103] "Stone Ware" olarak adlandırılan metalik seramik türü, "Eggsell Khabur Ware" olarak adlandırılan boyalı metalik seramik türü ve "Grey Spiral Ring Burnish Ware" denilen spiral halka perdahlı gri metalik türüdür. Bak. Prag, s. 81
[104] Prag, s. 75
[105] Prag, s. 78, 79
[106] Yardımcı 2006, s. 718

bulunan Tel-İdris höyüğünde son yıllarda yapılan kazılarda, Halaf kültürüne ait buluntuların ele geçmesi, Harran'ın M. Ö. 3 bin olarak bilinen tarihinin M. Ö 6. bine indiğini ispatlamaktadır.[107]

Urfa ilinin 40 km. güneydoğusunda ve Harran ilçesinin 6 – 7 km. kuzeybatısında yer alan **Aşağı Yarımca Höyük'**te, Prehistorik dönemlere ait çanak çömlek parçaları bulunmuştur.[108] Burada ele geçen bir seramik türü, ince ve çok sert, hafif yivli, siyah - kırmızı seramik şeklinde tarif edilmiştir. K. Prag ele geçen seramiğin metalik sırlı seramik olduğunu belirterek, Aşağı Yarımca'nın, M. Ö. 3. bin ortaları olarak belirlenen Erhanedanlar II-III devirlerinde de iskan edilmiş olduğunu ileri sürmektedir.[109]

Bozova ilçesinde, Fırat'ın güney kısmında yer alan **Kurban Höyük'**te, güney ve kuzey olmak üzere iki tepesi vardır. Höyükte tespit edilen dönemler 'period' olarak isimlendirilmiştir. Period VA-VB dönemi, Erken Erken Tunç Çağı olarak tanımlanmıştır ve M. Ö. 4. bin sonu ve M. Ö. 3. bin başlarını temsil eder. Orta - Geç Erken Tunç Çağı olarak tanımlanan Period IV ile Period V arasında birkaç asırlık bir boşluk tespit edilmiştir. Bir kaç asır boyunca terkedilmiş Höyük M.Ö. 3. bin ortalarında yeniden iskan edilmiştir [110] Period III, Erken Tunç Çağı – Orta Tunç Çağı geçiş evresi olarak tanımlanmaktadır. Period IV ve III' e tarihlenen tabakalarda metalik seramik ele geçmiştir. Bu metalik seramiğin büyük çoğunluğu, Orta - Geç Erken

[107] Yardımcı 2006, s. 727
[108] Prag, s. 63
[109] Prag, s. 63
[110] Wilkinson, s. 99, 100

Tunç Çağı'na ait tabakalarda açığa çıkarılmıştır. Kapların yüzeylerinde çoğunlukla, fırınlama işlemiyle elde edilmiş süsleme bulunmaktadır. Bazı kapların üzerlerinde ise, çark izlerinin derin yivler halinde bırakıldığı görülmektedir. Ele geçen metalik seramik kap formları, tabak, çanak, kase ve bardak gibi açık formlu kaplar "Bowls" adı altında, çömlek ve şişe gibi kapalı formlu kaplar "Jar" adı altında değerlendirilmiştir. Kurban Höyük'te Akkad dönemiyle çağdaş yerleşimin olduğu görülmektedir. Bunu, Bozova ilçesi sınırları içerisinde olan Titriş Höyük'te ele geçen bir Akkad tabletinden anlamaktayız. [111]

Bozova ilçesinin 23 km. kuzeybatısında, Fırat nehrinin doğu kıyısında yer alan **Lidar Höyük'**te, Erken Tunç Çağı'na ait buluntular ele geçmiştir.[112] 1979-1987 yılları arasında H. Hauptmann'ın yapmış olduğu kazılarda; J. Yakar'ın işaret ettiği gibi; Erken Tunç Çağı'na ait iki yapı katı açığa çıkarılmış ve "basit seramik-simple ware" örneklerinin de yerleşmede ele geçtiği görülmüştür.[113] M. Mellink'de Lidar Höyük'te Erken Tunç Çağı'na tarihlenen bir tabakanın varlığından söz etmektedir.[114] Yerleşim alanının güneyindeki bir çıkıntı alan üzerinde Geç Erken Tunç Çağı evresine ait çok yoğun seramik parçalarının ele geçmesi nedeniyle yapılan kazılarda, Erken Tunç Çağı'na ait birçok seramik fırını açığa çıkarılmış ve bu kesimin Erken Tunç Çağı'na ait büyük bir seramik üretim alanı olduğu tespit

[111] Algaze vd. 1990, s. 326
[112] Hauptmann, s. 96
[113] Yakar, s. 95
[114] Mellink, s. 433

edilmiştir.[115] Lidar Höyüğün doğu yakasında antik yerleşim tabakasında sanduka tipi mezarlardan oluşan ve M. Ö. 3. bine tarihlenen bir Nekropol açığa çıkarılmıştır.[116] Ele geçen seramikler genelde M. Ö. 3. binin ilk yarısına tarihlendirilmiştir.[117] Yine M. Özdoğan'ın yaptığı yüzey araştırmalarında metalik sırlı seramiğin söz konusu edildiği "Akkad türü mal" denen seramiğe ait parçaların Lidar Höyük'te de bulunduğu belirtmiştir.[118] Lidar höyük'te ele geçen ve ithal seramiklerin hamur yapısı, hemen hemen tamamen gözeneksiz, kapların yüzeyi gri, siyah ve kırmızımsı renk tonlarındadır.[119]

Bozova ilçesi Bahçeli köyünde yer alan **Titriş Höyük'**te, 1981 yılında Şanlıurfa müzesi tarafından yapılan kurtarma kazısında, Orta Erken Tunç Çağı ve Geç Erken Tunç Çağı'na ait mezarlık alanında yaklaşık on iki adet sanduka mezar bulunmuş. [120] Titriş Höyük'te ele geçen metalik sırlı seramik, G. Algaze'nin Orta-Geç Erken Tunç Çağı olarak tarihlendirdiği yerleşim tabakalarında ve mezarlarda bulunmuştur. Metalik seramik örneklerde, dış yüzey koyu renktedir. Çark izleri kapların dış yüzeylerinde belirgin olarak görülebilmektedir.[121]

[115] Hauptmann, s. 96
[116] Hauptmann, s. 97
[117] Hauptmann, s. 97
[118] Özdoğan, s. 162, 163
[119] Klenk, s. 15
[120] Algaze 1995, s. 155
[121] Algaze, 1995, s. 48

Bozova ilçesine bağlı Arapkantara köyünün 2 km. doğusunda yer alan **İncirli Tepe Höyük'**te Tunç Çağı, 2. binyıl, Helenistik, Roma ve Bizans dönemlerine ait seramik parçaları bulunmuştur.[122] Bozova ilçesinde olan **Şaşkan Büyük ve Küçük Tepe** ile **Tatar Höyük'**te ele geçen seramik örnekleri, M. Özdoğan tarafından Erken Tunç Çağı I 'e tarihlendirilmektedir.[123]

Suruç ilçesi sınırları içerisinde yer alan **Aligör Höyük'**te, İlk Tunç Çağı, 2. binyıl, Roma ve İslam dönemine ait resimler ele geçmiştir.

Suruç ilçesinin 4 km. kuzeyinde bulunan **Tavik Tepe Höyük'**te, Paleolitik, Kalkolitik, İlk Tunç Çağı, 2. binyıl, 1. binyıl ve Roma dönemine ait buluntular ele geçmiştir.[124]

Suruç ilçesine bağlı, Karadut köyünün doğusundaki mezarlık alanın altında bulunan **Haraban Höyük'**te, Demir devri, Roma ve Bizans Dönemine ait buluntulara rastlanılmıştır.[125] Suruç ilçesine bağlı Kırıkhan köy yerleşimi altında bulunan **Kırıkhan (Saygan) Höyük'**te, Roma dönemine ait buluntular ele geçmiştir.[126] Suruç ilçesinin kuzeybatısında, Yurt Çiçeği köyünün doğusundaki köy mezarlığı altında bulunan **Yurtçiçeği Höyük'**te, Demir Devri ve Bizans dönemine ait buluntulara rastlanılmıştır.[127] Suruç ilçesi sınırlarında yer

[122] Serdaroğlu 1975, s. 118
[123] Özdoğan, s. 57
[124] Yardımcı 2005, II. s. 366
[125] Yardımcı 2005, II. s. 368
[126] Yardımcı 2005, II. s. 368
[127] Yardımcı 2005, II. s. 369

alan **Aşağı Cincik Höyük, Aşağı Karıncalı Höyük ve Yukarı Karıncalı Höyük'**te, Paleolitik, Kalkolitik, İlk Tunç Çağı, 2. bin ve 1. bine ait seramik parçaları ele geçmiştir.[128]

Hilvan ilçesine bağlı Kantara köyü içerisinde yer alan ve bugün baraj gölü suları altında kalmış olan **Nevali Çori'**de, yapılan kurtarma kazılarında Cilalı Taş devrine ait yerleşim yeri ve tapınak bulunmuştur. Tapınak yanında kireç taşından yapılmış 37 cm. yüksekliğinde bir insan heykelinin gövde kısmı ele geçmiştir. Nevali Çori yerleşmesinde Halaf dönemi çanak çömleğine, Erken Tunç devresi ve Roma dönemine ait buluntulara rastlanılmıştır.[129]

Hilvan ili sınırları içerisinde Fırat nehri kıyısında yer alan **Meyan (Sugeçen) Höyük'**te, Roma ve Bizans dönemlerine ait çanak çömlek parçaları,[130] Bakır devrinin Halaf dönemi ile Erken Tunç ve Orta Tunç devrine ait buluntular ele geçmiştir.[131]

Urfa'nın Halfeti ilçesi, Çekem köyünün 2 km. güneybatısında yer alan **Karaçalı Höyük'**te, Geç Erken Tunç Çağı / Erken Orta Tunç Çağı'na ait buluntular ele geçmiştir. Burada ele geçen metalik sırlı seramik parçası[132] G. Algaze tarafından, M. Ö. 3. binin sonlarına tarihlenmektedir.[133]

[128] Yardımcı 2003, s. 366, 373
[129] Hauptmann 1999, s. 299
[130] Serdaroğlu 1975, Tablo 9
[131] Özdoğan, s. 157, 158
[132] Söz konusu parçanın, küçük ve az miktarda beyaz tanecik katkılı hamura sahip olduğu ve dış yüzeyinin hafif yivli ve yatay perdahlı olduğu bildirilmiştir. Bak. Kontani, s. 30
[133] Algaze, 1995, s. 28

Siverek ilçesinde, Fırat'ın sol kıyısında yer alan **Hassek Höyük'**te, Geç Kalkolitik Çağ ve Erken Tunç Çağı I-II evrelerini veren yerleşimler olduğu tespit edilmiştir. Buralardaki mezarlarda silindir ve damga mühürler ile iğneler bulunmuştur.[134]

Osroene olarak da anılan Edessa sınırları içerisinde yer alan Til Barsip (bugünkü Tell Ahmar)[135] şehrinin ismine M. Ö. 3. binde eski Akkad vesikalarında rastlanılmaktadır.[136] Edessa ve çevresi için, Hitit çivi yazılı metinlerinde bulunan ve M. Ö. 2. binin ikinci yarısına ait olan Hurri memleketleri adı geçmektedir.[137] Hurri krallığının ilk kurulduğu bölge, kuzeyde Toros dağları, doğu ve güneydoğuda Habur, batıda ise Fırat nehri ile çevrilen Edessa bölgesiydi.[138] Edessa sınırları içerisinde yer alan Harran ismine, M. Ö. 1. bin başlarına ait Kültepe tabletleri[139] ile Mari vesikalarında[140] rastlanılmıştır. M. Ö. 2. bin ikinci yarısında ise Harran isminden Hitit vesikalarında birçok kez söz edilmektedir.[141] Assur vesikalarında da bu şehrin ismine sık sık rastlanılmaktadır.[142]

[134] Blancke, s. 5
[135] Aramilerin kurmuş oldukları Bit-Adini krallığının, kuzey Suriye'de, Fırat nehri kenarında yer alan başkentidir. Bak. Parrot, s. 317
[136] Luckenbill, s. 201
[137] Goetze, s. 77
[138] Günaltay 1946, s. 265 ve Contenau, s. 80
[139] RTGC IV, s. 51, 52
[140] Bottero, s. 125
[141] RGTC VI, s. 90 vd.
[142] RGTC IV, s. 51 vd.
[143] RE. 1931 "Mesopotamien", s. 1107 ve Contenau, s. 81

Bölge, M. Ö. 15. yüzyıl başlarından 13. yüzyıl ortalarına kadar varlığını sürdüren Mitanni - Hanigalbat devletinin çekirdek arazisini teşkil etmiştir.[143] Bölgede Harran şehrinden sonra adı en eski vesikalarda geçen tek şehir Samsat'tır.[144]

M. Ö. 1200'lerde Büyük Hitit İmparatorluğu yıkılınca bölge Assur-Arami mücadelesine sahne olmuştur. M. Ö. 11. yüzyılda Aramiler[145] Yukarı Mezopotamya'nın tümünü istila etmişler ve burada pek çok Arami devleti kurmuşlardır. Fırat nehrinin her iki tarafına yerleşmiş olan Aramiler, burada Bit-Adini krallığını kurmuşlardır. Edessa sınırları içerisinde bulunan Til Barsip şehrinin Bit-Adini krallığının başkenti olması, Edessa bölgesinin Arami sınırları içerisinde kaldığını göstermektedir.[146] M. Ö. 10. yüzyılda Asur devletinin yeniden güç kazanmasıyla bölgede yine Assur-Arami mücadeleleri başlamıştır. Assurluların kazandığı pek çok başarıdan sonra M. Ö. 857 yılında bölge bir Assur eyaleti haline getirilmiştir.[147] M. Ö. 1. binyılında bölgenin adı Assur vesikalarında Hanigalbat olarak

[144] Samsat ismine eski kaynaklarda doğrudan Samsat olarak rastlanılmamaktadır. Hitit çivi yazılı metinlerde Samsat şehrinin kurulduğu bölge ve yakın civari için bir takım tekliflerde bulunulmuş ve bu tekliflerde ismi geçen şehirlerin Samsat olabileceği önerilmiştir. Bu isimler, HAŠUWA (Bak. Cornelius, s. 103), HATRA (Hitit devrinde Hatra ismi, Samsat ile özdeşleştirilmektedir. Bak. Cornelius, s 27) ve WARŠUWA (Bak. Goetze 1953, s. 69)'dır.

[145] Arami tarihinin başlangıcı ve nereden geldikleri belirsizdir. Suriye ve Arap çöllerinden Samiler gibi Mezopotamyaya yerleşerek çeşitli krallıklar kurmuşlardır. Bak. Sommer, s. 15

[146] Işıltan, s. 8

[147] Sommer, s. 21

geçmektedir.[148] Burada M. Ö. 1. bine tarihlenen Hitit Hiyeroglif kitabeli bir kabartmanın bulunması, buranın Geç Hititler devrinde yerleşime uğradığını göstermektedir. Samsat'ın 35 km. batısında bulunan Boybey Pınar'ında (eski Behisni-Besni) 4 stel üzerinde bir Hitit Hiyeroglif kitabesi bulunması, bölgenin Geç Hititler döneminde önemli bir merkez olduğunu göstermektedir.[149] Harran'da bulunan Sin Tapınağı, Assur Kral'ı Salmaneser III (M. Ö. 858-824)[150] tarafından M. Ö. 9. yüzyılda ve iki yüzyıl sonra yine başka bir Assur kralı Ashurbanipal (M. Ö. 668 – 626)[151] tarafından restore edilmiştir.[152]

Assur belgelerinde Harran, Harran Şarri (Kral Yol'u)[153] olarak geçmektedir. Assur devleti M. Ö. 610 yılında Med'ler ile birlikte hareket eden Babil krallığı tarafından tarih sahnesinden silinmiştir.[154] Asur imparatorluğunun yıkılmasından sonra Babil devleti tüm Mezopotamya'nın tek hakimi durumuna gelmiştir. M. Ö. 551 yılında, Babil krallığı Medleri yenilgiye uğratarak sınırlarını genişletmiştir.[155] M. Ö. 539 yılında Babil krallığının yıkılmasından sonra Edessa bölgesi başta olmak üzere orta ve yukarı Mezopotamya tamamen İranlıların eline geçmiştir.[156]

[148] Luckenbill, s. 115
[149] Sommer, s. 21
[150] Parrot, s. 338
[151] Luckenbill, s. 442
[152] Segal 1970, s. 8
[153] RGTC IV, s. 51
[154] Segal 1970, s. 5 ve Sevin, s. 5, 6
[155] Saggs, s. 77
[156] RE. 1931 XV, "Mesopotamien", s. 113

C- Edessa Şehrinin Kurulması

Makedonya Kral'ı Büyük İskender M. Ö. 331 yılında Fırat nehrini geçerek Mezopotomya'ya ayak basmıştır.[157] Bu tarihte, Osroene bölgesini elinde bulunduran Pers imparatorluğu, İskender'in Persepolis'i almasıyla son bulmuştur. İskender M. Ö. 323 yılında öldüğü zaman[158], yerine geçecek kan bağı olan ardılı yoktu, ölürken de kimseyi veliahd göstermemişti. İskender'in ölümünden sonra bir araya gelen ardıllarından Perdikkas, Asya'yı ve Antipatros'da Avrupa'nın askeri idarelerini ele geçirdiler. Perdikkas, yönetmekte olduğu satraplıkları yakın arkadaşlarını vermiştir; Ptolemaios Mısır, Lysimakhos Trakya, Atropatenes İran satraplığını almıştır. Perdikkas'ın hükmü altına girmek istemeyen generallerden Antigonos, Ptolemaois ve Lysimakhos, Perdikkas'a karşı birleşmişlerdir.[159], Perdikkas ortadan kaldırıldıktan sonra generallerden Antigonos Asya orduları komutanı olmuştur. Ancak onunda güçlenmesinden çekinen öteki generaller M. Ö. 315-311 yılları arasında Antigonos'a karşı savaşmışlardır. M. Ö. 301 yılında yapılan İpsus[160] savaşında Antigonos, diğer generaller Lysimakhos, Kassandros, Seleukos ve

[157] RE. 1931 XV, "Mesopotamien", s. 114
[158] Cook 1964, s. 422
[159] Arrian, s. 267 ; Günaltay 1951, s. 60,61 ve Cook, 1964, s. 476, 478
[160] İpsus, Phrygia bölgesinde, bugünkü Afyon ili yakınlarında kurulmuş bir şehir. Bak. Cook 1964, kitap sonundaki Harita I.

Ptolemaios'a yenilmiştir.[161] Bu tarihten itibaren Edessa bölgesi de içinde olmak üzere, Suriye'nin kontrolü Seleukosların egemenliği altına girmiştir.[162]

Seleukos krallığı, gerek coğrafi ve gerekse tarihi bakımdan birbirleriyle hiç alakası olmayan bölgeleri bir hakimiyet altında birleştirmiş olmak özelliğini taşımaktadır. Seleukoslar, devletlerinin ağırlık merkezini İskender gibi doğuya değil, özellikle batıya, Suriye'ye ve ikinci derecede de Mezopotamya'ya taşımışlardır. Bu devirde Yunanistan ve Makedonya yurtlarından bu bölgelere büyük oranda göçler olmuştur.[163]

Göçler sonunda gelen insanların yerleştirilmesi için yeni bir şehir kurmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla kurulan Edessa şehri, M. Ö. 303 veya 302 yılında Seleukos kralı Seleukos Nikator I tarafından kurulmuştur. Seleukoslar Makedonya'nın başkentinin ismini bu yeni kente Edessa olarak vermişlerdir. Çünkü Edessa adı Makedon dilinde su kökenli bir kelimeyle bağlantılıdır, burada da su kaynaklarının bulunması bu ismin verilmesine neden olmuştur.[164] Eski Yunan ve Makedonyalılar, şehirlerinin isimlerini, kurdukları koloni yerleşimlerine verdiklerini görmekteyiz. Amphipolis[165], Anthemus[166],

[161] Cook 1964, s. 504
[162] Downey, s. 45
[163] Asurlular döneminde Mezopotamyanın tümü köyler şeklinde iskan edilmişti. Sonraları Makedonyalılar buralara geldiklerinde şehirler kurmuşlardır. Bak. Pliny VI, s. 117
[164] Drijvers, 1980, s. 110
[165] Amphipolis ('Αμφίπολις), Makedonya'nın Trakya kısmında, Strymon nehri uzerinde bir Atina koloni sehridir. (En eski adı Enna Hodoi= dokuz yol).

Europos[167] ve Edessa gibi şehirlerin tümü Makedonya şehirlerinin isimlerini ve Makedonya koloni hareketlerini ifade etmektedir.[168] I. Seleukos, öldükten sonra yerine oğlu I. Antiokhos geçmiştir. I.Antiokhos 'un, Mısır Kral'ı II. Ptolemaios ile giriştiği mücadele M. Ö. 280 yılından, M.Ö. 278 yılına kadar sürmüştür. M. Ö. 261 yılında II. Antiokhos'un öldürülmesi ile yerine geçen, II. Antiokhos, Hama'da (bugün, Suriye sınırları içerisinde bir şehir), Tarsus'da Adana'da ve Nizibis'te koloniler kurmuştur.[169] II. Antiokhos'un Mısır devleti ile yapmış olduğu iki yıllık mücadele barış antlaşmasıyla son bulmuştur. M. Ö. 253 yılında barış antlaşmasının imzalanmasından sonra, II. Antiokhos, eski karısı ile ondan olan iki oğlunu Edessa'ya sürgüne yollar. II. Antiokhos'dan sonra tahta, II. Seleukos (M. Ö. 246-226) geçmiştir. Seleukoslar dönemine ait Edessa tarihi çok az bilinmektedir. IV. Antiochus Epiphanes'in bastırmış olduğu bronz Edessa sikkeleri üzerinde kentin adı, Antiochia Kallirhoe olarak yazılmıştır, onun

Suriye'de Seleukos Nikator tarafından kurulan bir koloninin ismine de Amphipolis adı verilmistir. Bak. Thukydides I, s. 129 ve RE. 1894 I. 2, "Amphipolis". s. 1951

[166] Anthemus ('Ανθεμούς) veya Anthemusia, Samos adasının Karia'lıların yerlesmesinden sonra aldığı isim. Bu isim, Makedonyalıların Mezopotamya'da kurdukları kolonilerden birine verilmiş ve Anthemusia olarak adlandırılmıştır. Bak. Strabon, s. 152; ve RE., Anthemus. s. 2369

[167] Europos (Εὐρωπός), Birecik ilcesinden 27 km. uzaklıkta Fırat nehir kenarında kurulmuştur. Eski Yunan ve Roma Döneminde şehir içinden büyük bir cadde Fırat nehrine ulaşıyordu. Romalılar Parthlara karşı çıkmış oldukları M. S. 163 yılındaki sefer sırasında bu kenti bir köprü olarak kullanmışlardır. Bak. RE. 1907, VI. "Europos", s. 1309, 1310

[168] Jones, s. 215, 216

[169] Günaltay 1951, s. 86, 125

krallığını izleyen dönemde ise kentin adının Edessa olduğu kabul edilmektedir.[170] M. Ö. 163 yılında Antiokhos Epiphanes'in ölümü ile Seleukosların Mezopotamya'daki gelişme politikası hareketliliğini kaybetmiştir. Devam eden savaşlar ve iç karışıklıklar İmparatorluk eyaleti olan Suriye'de merkezi yönetiminin sonunu getirmiştir. Çok uzak mesafelerde yer alan ve özellikle tek kale durumunda olan az sayıdaki eski Yunan kolonilerin denetimi günden güne zorlaşmaya başlamıştır. Bu kolonilerin başında Amphipolis, Anthemus ve Europos gelmektedir. M. Ö. 163 yılından sonra Seleukoslar dönemi Edessa'da devam etmiş fakat Mezopotamya'daki aktif politik güç onların elinden çıkmıştır. Seleukos kralı Antiochus Sidedes'in komutasındaki ordu, M. Ö. 130-129 yılında Parth'lar tarafından büyük bir bozguna uğratılmış ve Antiochus Sidedes öldürülmüştür. Böylece Fırat nehrinin diğer tarafındaki tüm topraklar kaybedilmiştir.[171]

[170] Newell, s. 53

[171] Segal 1970, s. 9

D. Edessa'da Abgar'lar (Osroene) Krallığı

Parth yenilgisinden sonra, Seleukos'ların boşalttığı yerler Parthlar tarafından doldurulmuştur. Parth hükümdarlığının merkezileşmiş kontrol sistemi ve zorlayıcı yatırımları yoktu. Parthların elinde bulunan bazı yerleşim bölgeleri Arap kökenli aileden veya Nabati soyundan gelen kişiler tarafından yönetiliyordu. Arap ve Nabati soyundan gelenlerin yönettiği krallıklar; Hatra'nın[172] önemli bölgeleri, doğuda Singara, güneyde Mesene, batıda Anthemusia ve Edessa krallıklarıydı. Bağımsız bir krallık statüsünde olan ve Osroene eyaleti adı da verilen Edessa, bölgede çok önemli bir şehir konumundaydı.[173] Seleukos krallığının bölgedeki egemenliği sona erince, Edessa, Parthlar tarafından hoş görülmüş ve belli bir özgürlük kazanmıştır.[174] Bütün İran'a hakim olan Parthlar, Dicle nehrinin batısına geçmediklerinden, kuzey Mezopotamya'nın Dicle ile Fırat nehirleri arasında kalan bölge, kendi haline terkedilmiş bulunuyordu. Bu bölgede yaşayan Arami halkı yeniden güçlenerek M. Ö. 132 yılında Edessa'da bir krallık kurmuşlardır, bu krallığa Osroene krallığı denmiştir. Ayrıca, sekiz kralının da Abgar[175] diye anılmasından dolayı, Abgar'lar da

[172] Hatra, Kuzey Mezopotamya'da, Samsat şehri civarında yer alan yerleşim yerinin ismidir. Bak. Cornelius, s. 383
[173] Segal 1970, s. 9
[174] Drijvers 1980, s. 11
[175] Abgar isimi, Edessa hanedanlığının tipik bir isimdir ve Süryani dilinde "Aksak" anlamına geldiği söylenmektedir. Bu ad, M. S. 10. yüzyılda

denilmiştir.[176] Abgar isminden başka, en çok kullanılan kral ismi Ma'nu'dur. Ayrıca, Feradhaşt, Bakru, Pakor, Saflul ve Yalur isimleri de kullanılmıştır.[177]

Abgar krallığı köken olarak genellikle Arap soyu görülmüştür.[178] Ermeni kaynaklar, Edessa krallarının Ermeni soyundan geldikleri iddia eder. Oysaki, Edessa'yı yöneten kralların bazılarının isimlerinin İran'i kökenli olduğu görülür. Diğer kralların isimleri ise, Arapça'da kullanılan adlardı. Bazı isimlerin son heceleri "u" harfi ile bitmektedir, bu adlar en kolay açıklanabilen isimlerdi ve Nabati kökenliydi. Nabatilerin kökeni de bilindiği gibi Arap'tı.[179] Araplar, günümüzde de olduğu gibi Edessa kentinin eteklerinde ve küçük köylerde yerleşmişlerdir. Edessa kentinin bulunduğu alana ve Edessa sınırındaki Ermenistan yaylalarına askeri açıdan bakılacak olursa; Parthlarla sürekli olarak mücadele eden Romalılar için son derece önemlidir. Bu mücadele de zaman sırasına göre Edessa kralları o zamanın süper güçleri olan Roma ve Parthlardan kesin bağımsızlık elde etmeye çalışmışlar ve çoğunlukla da bunu başarmışlardır.[180]

Hıristiyan piskoposun adında hala bulunuyordu. Arapçada, koca göbekli adam veya bir adamın göbek fıtığı anlamına geliyordu ve Arapça olarak şahıslara verilebiliyordu. Bir özel isim olan Abgar, Plymra kitabelerinde de geçmektedir. Bak. Segal 1970. s. 19
[176] Duval, s. 36
[177] Rastgeldi, s. 10
[178] Segal 1970, s. 15
[179] Segal 1970, s. 15
[180] Drijvers 1980, s. 12

Edessa'nın ilk kralı Aryu[181] (Arjaw), M. Ö. 132-127 yılları arasında 5 yıl Edessa tahtında kalmıştır.[182] M. Ö 132 de, Aryu tarafından, Edessa'da Abgar krallığı kurulduğunda Mezopotamya Parthlar elinde bulunuyordu.[183]

Aryu'dan sonra Kral Ma'zur'un oğlu Abdu, M. Ö. 127- 120 yılları arasında 7 yıl yönetimde kalmıştır.[184] Daha sonra gelen üçüncü Kral, Gebaru'nun oğlu Pradhaşt[185] ise, M. Ö. 120-115 yılları arasında 5 yıl hüküm sürmüştür.[186]

Baba Phradascht'ı izleyen oğlu I. Bakrou, M. Ö. 115-112 yılları arasında 3 yıl süre ile Edessa krallığını yönetir.[187] I. Bakrou'dan sonra tahta geçen II. Bakrou, M. Ö. 112-94 yılları arasında 17 yıl 4 hafta yönetimde kalmıştır.[188]

[181] Aryu ismi Arami-Kenan dilinde "Aslan" demektir. Antik Sami dilinde ve Özellikle Arap dünyasında hayvan adları sık sık kabile gruplarının adlarında bulunduğu gibi, kabile üyelerinin tek bireyine de hayvan isimleri verilebiliyordu. Bak. Cahen, s. 110
[182] Duval, s. 39
[183] Von der Osten, s. 109
[184] Duval, s. 39
[185] Pradhaşt, bir Parth ismidir. Bu kralın Parth ismi taşıması onun Parthlardan olduğunu düşündürebilir. Ancak babasının adının Sami ismi olduğu şüphesizdir. Pradhaşt'ın Parth adı taşıması, Parth medeniyetinin o zamanlarda Edessa'yı etkilemiş olması nedeniyle Edessa kralının Parth uygarlığına karşı duyduğu hayranlıktan ileri gelmesi mümkündür. Bak. Açanal, s. 35
[186] Duval, s. 40
[187] Duval, s. 40
[188] Duval, s. 41

Daha sonra, II Bakrou, Ma'nou ile birlikte, M. Ö. 94 yılında 4 hafta Edessa tahtında kalmıştır.[189] Sonrasında II Bakrou ve Abgar Pega, M. Ö. 94-92 yılları arasında 2 yıl yönetimde kalmışlardır.[190]

M. Ö. 92-68 yılları arasında Edessa tahtına geçen I. Abgar, 23 yıl 5 hafta yönetimde kalmıştır. [191] M. Ö. 92-83 yılları arasında, önceki yıllarda Parthların egemenliği altında bulunan Edessa bölgesi, Parth'ların egemenliğinden çıkıp Ermenistan kralı I. Tigranes'in (M. Ö. 97-56) yönetimine girmiştir.[192] M. Ö. 69 yılında Roma ordusu, Fırat nehrini geçerek Kral I. Tigranes'in başkenti Tigranokerta'yı kuşatarak burayı ele geçirmiştir. Bu savaş sonrası Edessa krallığı Romalıların egemenliğine girmiştir. [193] M. Ö. 69 yılında Roma-Ermeni savaşı sırasında, Edessa kralı I. Abgar, Ermeni kralı Tigranes'e yardım ettiği için, L. Licinius Lucullus'un Legatus'u[194] Sextilius tarafından öldürülmüştür. Böylelikle Edessa ile Ermenistan arasında uzun zaman sürecek olan ilişkilerin ilk işaretlerini görmekteyiz.[195] M. Ö. 69 yılındaki Roma yenilgisinden sonra M. Ö. 65 yılına kadar, Ermenistan kralı Tigranes'in dört yıllık yönetimi boyunca, Ermenistan'ın,

[189] Duval, s. 41
[190] Duval, s. 41
[191] Duval, s. 42
[192] Rawlinson, s. 130
[193] Rawlinson, s. 136
[194] Lagatus (Legat); 1. Roma veya yabancı bir devlet elçisi. Bu elçinin dokunulmazlığı vardı. Elçi Senatus tarafından seçilirdi, dönünce getirdiği haberleri Senatus'a anlatmak zorunda idi. İkinci Kumandanların ve Valilerin yardımcılarıdır ki, bunlarda Senato tarafından seçilirlerdi. Bak. Altan, s. 251
[195] Drijvers 1980, s. 13

Romanın müttefiki ve dostu olarak, özel bir krallık olduğu görülmektedir.[196]

Daha sonra, I. Abgar'ın oğlu II. Abgar, M. Ö. 68-53 yılları arasında 15 yıl hüküm sürmüştür.[197] M. Ö. 68 yılında I. Tigranes yeni bir ordu oluşturarak, Romalılara karşı harekete geçmiştir. I. Tigranes Parth karargahına bir elçi göndererek onlardan yardım istemiş, ancak L. L. Lucullus'ta Parthlara elçiler yollamış, tarafsız kalmalarını ya da kendisine yardım etmelerini istemiştir. Böylece I. Tigranes'in Parthlardan yardım alması engellenmiştir. Romalılarla yapmış olduğu mücadeleyi kaybeden I. Tigranes Ermenistan içlerine doğru geri çekilmek zorunda kalmıştır. Horace'nin anlattıklarına göre, M. Ö. 67 yılında yapılan başka bir mücadele de I. Tigranes, Romalılara kesin mağlup olmuştur.[198] M. Ö. 65-64 yılının kışında, Pompeius'un generali Afranius, ordusuyla beraber, Mezopotamya içlerinden Suriye'ye dönerken yolunu kaybetmiş, açlık ve yoksulluk çekmiş, II. Abgar kendisine yardım etmiştir.[199] M. Ö. 64-63 kışını Antakya'da geçiren Pompeius, Araplara karşı bir sefer yapmayı ve doğu sınırını Mısır'a kadar uzatmayı istiyordu. M. Ö. 63 yılı baharında Pompeuis, Kudüs'ü kuşatmış ve burayı ele geçirmiştir. Bundan sonra Suriye bir eyalet

[196] Sullivan, s. 282
[197] Duval, s. 42
[198] Appian, s. 405, 407
[199] Ordu Mezopotamya içlerinden Suriye'ye dönüyordu. İlerleyen ordu kış mevsimi ve erzak stokunun azlığı nedeniyle, birçok güçlüklerle karşı karşıya kalmıştır. Neredeyse onun askerleri kırılmak üzereydi. Ne Harran nede Makedonyalı koloni sakinleri kendisine yardım girişiminde bulunmadılar. Ancak, çevrede bulunan Edessa halkı tam zamanında onların yardımına koşmuştur. Bak. Segal 1970, s. 10

olmuş, Suriye içindeki bazı şehirler Roma'ya haraç vermişler ve dış ticaretlerinde serbest kalmışlardır. Bu evre içinde Suriye'nin kuzey doğu köşesinde bulunan Edessa, Roma'ya bağlı bir krallık olarak tanınmıştır.[200] II. Abgar, Pompeius ile yapılan uzlaşma sırasında hükümranlığını ve bağımsızlığını kazanmıştır.[201]

Roma'nın Suriye'ye atadığı valisi Crassus, M. Ö. 54 yılında doğuya büyük bir ordu ile gelmişti.[202] Amacı, Parthlara karşı savaşmak ve Fırat nehrinin öte tarafında büyük topraklar elde etmekti. Böylece büyük bir ün sağlamak istiyordu. Bunun için, M. Ö. 54 yılı sonbaharını ve kışını Suriye'de geçiren Crassus, ilkbaharda Mezopotamya'ya sefere çıkmıştır.[203] Bu sefer sırasında Edessa kralı Abgar, Parthlı komutanlar için önem taşımakla birlikte, Romalılar açısından da güven verici olarak kabul ediliyordu.[204] Fakat Crassus, M. Ö. 53 yılında, yine Fırat nehrini geçerek Dicle nehri üzerinden Seleukeia'ya gitmek istediğinde, büyük saldırıyla karşılaşmış ve Harran'a çekilmiştir. Buradan ayrılmak için hareket ettiğinde de Parth süvarilerinin saldırısına uğramıştır. Crassus, savaş sonrası Parthlarla yaptığı barış görüşmeleri sırasında öldürülmüştür. Roma ordusunun büyük bir kısmı teslim olmuş, kaçmak isteyenler de yolda öldürülmüştür. II. Abgar, M. Ö 53 yılında yapılan Romalılar ve Parthlar arasındaki Harran

[200] Altan, s. 147
[201] Drijvers 1980, s. 12
[202] Fügner, s. 181
[203] Sykes, s. 346
[204] Rawlinson, s. 164

savaşında[205] Romalılara yardım etmesine rağmen, Parthların üstünlüğü karşısında Romalılara ihanet etmiştir.[206] Bu ihanetin en önemli nedeni, Parth kültürel ve politik alanının Edessa'yı etkilemiş olmasıdır. II. Abgar, Romalıların gücüne boyun eğerek, Pompeius'a karşı minnettarlık duymasına rağmen, onun Parthlara sempatisinin daha fazla olması, bu ihanetin diğer bir nedenidir.[207] Romalıların M. Ö. 53 yılındaki Harran yenilgisinden[208] sonra, Edessa bir süre Parthların hakimiyeti altında kalmıştır. Parthlar, M.Ö. 53 yılında II. Abgar'ın hükümranlığına son vermiştir.[209]

II. Abgar'dan sonra, Edessa'da M. Ö. 53-52 yılları arası Parth hakimiyeti görülmektedir.[210] Bu yıllar arasında Edessa'daki Parth etkisi güçlenmiştir. Edessa'ya bazen Parth'ların kızı diye bir isim takılmıştır. Edessa'nın politik tarihinde sonraki olaylar, Edessa krallarının ana hedeflerinin, Roma ve Parth'lar arasında bağımsızlıklarını elde etmek amacında olduklarını göstermektedir.[211]

Daha sonra II. Ma'nou[212], M. Ö. 52-34 yılları arasında 18 yıl beş ay Edessa tahtında kalmıştır.[213] II. Ma'nou Edessa tahtında iken, M. Ö.

[205] Constans, s. 465
[206] Rawlinson, s. 164, 165
[207] Segal 1970, s. 11
[208] Fügner, s. 181
[209] Sykes, s. 352
[210] Duval, s. 45
[211] Drijvers 1980, s. 13
[212] II. Manou, Alaha lakabını almıştır. Manou'nun kendisine Alaha yani İlah lakabını vermesi, kendisinden az önce ölen Parth kralı III. Prahaates'i (M. Ö. 70-57) taklit ettiğini gösterir. Bak. Açanal, s. 37
[213] Duval, s. 45

51 yılında, Parth kralı Pacorus liderliğinde, oldukça kalabalık bir süvari birliği Suriye'yi istila etmiş, pek çok güçlü şehir ele geçirilmiştir. M. Ö. 50 yılında, Parth ordusu Fırat nehrinin karşısına geçmiş, böylece Edessa kenti başta olmak üzere nehrin batısına ait büyük yerleşimlerin de ele geçirilmesiyle istila sona ermiştir.[214] Bu istiladan yaklaşık on bir yıl sonra, M. Ö. 39 yılında Romalılar, Parthları, Toroslarda ve Amanos dağlarında yaptıkları savaşlarda yenerler ve bu savaşlar sonunda Suriye ve Edessa krallığı Romalılar eline geçer.[215]

II. Ma'nou'dan sonra, Paquori, M. Ö. 34-29 yılları arasında 5 yıl Edessa tahtında hüküm sürer.[216]

M.Ö 53 yılından sonra bölgenin Parth etkisi altında kaldığını, Edessa kralı Paquori'nin Pers kökenli olan adından anlamaktayız.[217]

Daha sonra Edessa tahtında sırasıyla, III. Abgar, M. Ö. 29-26 yılları arasında üç yıl,[218] IV. Abgar, M. Ö. 26-23 yılları arasında üç yıl yönetimde kalmışlardır.[219]

Sonrasında III. Ma'nou, M. Ö. 23-4 yılları arasında 18 yıl 7 hafta Edessa krallığını yönetir.[220] III. Ma'nou'nun saltanatının ikinci yılında, M. Ö. 22'de Parthlar, Suriye'ye saldırarak istila girişiminde bulunmuşlardır. Roma imparatoru Tiberus'un diplomatik yolardan kazandığı başarı sonunda, Parth kralı IV. Phraates'den (M. Ö. 38/37-

[214] Sykes, s. 352, 353
[215] Rawlinson, s. 195
[216] Duval, s. 45
[217] Işıltan, s. 18
[218] RE. 1893 I. 1, "Abgar", s. 94
[219] Duval, s. 46
[220] Duval, s. 46

33) Edessa krallığı başta olmak üzere Suriye'deki Roma toprakları geri alınmıştır.[221]

III. Ma'nou'dan sonra, V. Abgar Ukkama, [222] M. Ö 4- M. S. 7 yılları arasında 11 yıl[223] ve sonrasında IV. Ma'nou, M. S. 7-13 yılları arasında 6 yıl Edessa tahtında görülmektedir.[224]

Daha sonra V. Abgar, ikinci kez M. S. 13-50 yılları arasında 37 yıl tahtta kalmıştır.[225] M. Ö. 4 - M.S. 7 yılları arasında birinci defa olarak 10 yıl hüküm süren Edessa kralı V. Abgar, M.S. 13-50 yılları arasındaki 37 yıllık ikinci saltanatı Hıristiyanlık tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. İlk Hıristiyan kralı olması ve İsa'nın ölümünden sonra Hıristiyanlığı kabul etmesi, V. Abgar'ın, bütün Hıristiyan dünyasında meşhur olmasına neden olmuştur.[226] V. Abgar'ın Hz. İsa ile mektuplaşması ve Hıristiyanlığı kabulü olayı, bu ününü daha da arttırmıştır:

Kral Abgar (Kara Abgar da denilmektedir.) cüzzam hastalığına yakalanmıştı. Ressam Hananya başkanlığında bir heyetle Hz. İsa'ya gönderdiği mektubunda; "Memleket başkanı Kara Abgar'dan Kudüs şehrinde bulunan kurtarıcı YEŞU'ya (İsa) selam: Hastalar üzerindeki

[221] Akşit 1976 s. 48
[222] Süryani dilinde Ukkama, siyah demektir ve bu sözcük, körlük ve karanlık sözcüklerinin her ikisini kapsayan "Kmh" ile ilişkisi olmalıydı. Bak. Segal 1970, s. 69
[223] Duval, s. 47
[224] RE. 1893 I. 1, "Abgar", s. 94
[225] Duval, s. 48
[209] Işıltan, s. 18

(ilaçsız elinizle) başarılan şifalar; nezih şahsiyetiniz ve olağanüstü mucizelerinizin eseridir. Ben de yıllardan beri ızdırap içindeyim, hastalığıma şifa vermenizi arz ediyorum. Yahudilerin sana suikastler hazırladığında azimli olduklarını öğrendim. Bu sebepten; ufak, fakat güzel bir şehrim vardır, her ikimize kafi gelir." diye yazmıştı. Yola çıkmazdan önce, ressam ve heyet başkanı Hannana'ya; "Şayet İsa sizinle gelmezse, bir tahtanın üzerine onun resmini yapıp bana getirmenizi isterim" diye emretmişti. Heyet; Kudüs'e varıp İsa'yla görüştüğünde Kara Abgar'ın mektubu kendisine verilmişti. İsa mektubu okuduktan sonra, her şeyi daha önceden sezdiğinden, yüzünü yıkayıp mendiliyle silmiş, bir mucize olarak; o mendile yüzünün görüntüsü aynen çıkmıştı. Bekleyen elçiye resimli mendili vermekle mektubun cevabını da bu şekilde hazırlamış oluyordu: " Ne mutlu beni görmeden bana inanan kimseye, ziyaretimi isteyen mektubunuzu aldım. Fakat burada her şeyi ikmal etmek ve buradan beni gönderene çıkmak gerektiğinden ötürü beni mazur görünüz. Ben yücelendikten sonra Şagirtlerimden birisini sana şifa vermek üzere göndereceğim. Şehrin sana mübarek olsun" buyuruyordu.

Elçiler, İsa'nın resmini taşıyan mendili Urfa'ya getirip Abgar'a törenle verdiler. Abgar Ukkama'nın ülkesine, Hz. İsa göklere yükselince on iki Havari'nin yardımcılarından ve 72 müjdecilerden sayılan ve Şagirt Toma'nın öz kardeşi Aday adındaki müjdeciyi Edessa'ya şagirt tayin etmişlerdir. Bu zat Abgar Ukkama'yı vaftis ile

iyileştirince, Abgar Hıristiyanlığı kabul etmiş ve Edessa halkı da vaftis edilerek bu dinin kabulü sağlanmıştır.[227]

Hıristiyanlık tarihi Edessa'da üç önemli olayı kaydetmektedir. Bunlardan birincisi, bir Hıristiyan kilisesinin Edessa'da inşa edilmesi, ikincisi, bir kralın halkına Hıristiyanlığı serbest görmesi ve de üçüncüsü ise, ilk olarak İncilin Yunan dilinden Süryani diline çevrilmesidir. Bunlardan en önemlisi ise; ilk defa olarak İncilin başka dile çevrilmesidir. Bu olay Hıristiyanlığın geniş bir alana yayılmasını kolaylaştırmıştır. Son derece adil bir kral olan Abgar, hem Hristiyan halka hem de Hristiyanlık öncesi dinlere inanlara saygı ve eşitlik göstermiştir. [228] Roma İmparatoru Augustus'un, haleflerine şark siyaseti hakkında bırakmış olduğu siyasi vasiyetin uygulanması sayesinde, uzun bir zaman bütün Fırat nehrinin ötesi memleketleri ve Edessa için bir barış ve sessizlik devresi olmuştur.[229]

M.S. 47-48 yıllarındaki olaylar Edessa kralı V. Abgar hakkında ilgi çekici bilgiler öğrenmemize imkan verir; Parth tahtının rakip adaylarından, Goterzes ve Mehertades arasındaki antlaşmazlığa Roma karışmış ve Mehertades'i desteklemiştir.[230] M. S. 49 yılında, Roma'nın Suriye Legatus'u Cassius Longinus, Mehertades'i Parthların lideri

[227] Horepiskopos, s.89, 90
[228] Rastgeldi, s. 19
[229] Momsen, s. 370
[230] Drijvers 1980, s. 13

olarak görmüş ve ona Zeugmaya[231] kadar, Kral V. Abgar ise, ona Edessa sınırları dışına kadar eşlik etmiştir. [232] Savaş tecrübesi olmayan Meherdates Ermenistan dağlarında ilerken, Adiabene[233] kralı trafından bozguna uğratılmıştır. Mehertades'in böyle bir duruma uğramasının faturası Abgar'a çıkartılır ve Abgar tarihçilerin gözünde hain olarak kabul edilir. Abgar'ın adı, Romalıların gözünde daima iki yüzlü ve zamana rahatlıkla uyabilen bir kişinin adı olarak kalmıştır.[234]

Baba V. Abgar'ı izleyen oğlu V. Ma'nou, M. S. 50-57 yılları arasında 7 yıl,[235] sonrasında da VI. Ma'nou, M. S. 57-71 yılları arasında 14 yıl Edessa krallığını yönetmişlerdir.[236] VI. Ma'nou'nun saltanatının ilk yıllarında, Parthlar tarafından M. S. 53 yılında işgal edilen Ermenistan'ı Romalılar geri almak isterler. M. S. 57 yılında Roma imparatoru Nero'nun generali Corbulo, Ermenistan'ı Parthlardan geri almak için harekete geçmiş, M. S. 58 yılında Ermenistan'a girerek, başkenti Artaxata'yı ele geçirmiştir. M. S. 59 yılında Ermenistan'ın ikinci başkenti Tigranocerta'ya sefere çıkılmış ve burası kuşatılarak ele

[231] Zeugma, Seleukos I tarafından, Apameia (Birecik) şehri karşısında, Fırat nehrinin sağ kıyısında kurulmuştur. İmparator Traianus'dan sonra şehir yazıtlarda ΖΕΥΓΜΑΤΕΩΝ olarak gecmektedir. Bak. Head, s.776
[232] Millar, s. 66
[233] Adiabene krallığı, Ermenistan'ın güneyinde ve Tigris'in kuzeyinde kalan bölgede bulunmaktadır. Zap nehri bu krallık topraklarından geçmektedir. Bak. Sullivan, s. 107
[234] Segal 1970, s. 12
[235] Duval, s. 50
[236] Duval, s. 50

geçirilmiştir. Bu sefer sırasında, Romalılar, Edessa ve bölgedeki bazı krallıklardan yardım görmüştür.[237]

Daha sonra kral olan VI. Abgar, M. S. 71-91 yılları arasında 20 yıl tahtta kalmıştır.[238] VI. Abgar'ın yönetimi zamanında özellikle de M. S. 73 yılında, Edessa krallığının sınırları, Bütün Fırat nehri boyunca Mezopotamya'da uzanıyordu.[239] VI. Abgar'dan sonra yeğeni olan Adiabeneli Sanatruk, M. S. 91-109 yılları arasında 18 yıl Edessa krallığını yönetmiştir[240]

M. S. 109-116 yılları arasında 7 yıl[241] süre ile yönetimde bulunan VII. Abgar[242] krallığını İran hükümdarı Pacorus'dan (M. S. 77-110) büyük para karşılığında satın almıştır. VII. Abgar'ın yönetimde kaldığı süre boyunca ana hedefi, Edessa'nın bağımsızlığını kesin olarak istemesidir. Bunu da, Roma İmparator'u Trajan'ın, Parthlara karşı yapmış olduğu M. S. 114-116 yılındaki seferi sırasında, VII. Abgar'ın Trajan'a karşı aldığı dostane tavrından anlamaktayız.[243] M. S. 113 yılında Roma imparatoru Trajan Antakya'ya geldiği zaman, VII. Abgar, Trajan ve Parthlar arasındaki mücadelede tarafsız kalmayı

[237] Sykes, s. 377
[238] Duval, s. 51
[239] Cook 1969, s. 109
[240] Duval, s. 52
[241] RE 1893 I. 1, "Abgar", s. 94
[242] İmparator Antoninus Pius'un biyografisine göre, Edessa kralı Abgar, doğu Parthiadan Edessa'ya dönen imparator tarafından tahta dönmesi için ikna edilmişti. Lusius Quiteus tarafından malları yağma edilen Edessa'nın yöneticisi yine bu Abgar'dı ve gerçekten bu Abgar doğuya kaçmıştı ve ikna edilen kişiydi. Bak. Segal 1970, s. 12
[243] Drijvers 1980, s. 13

düşünmüş, İmparatoru elçilerle karşılatmış, ona dostane sözler ve hediyeler yollamıştır.[244] Trajan, M. S. 114 yılında Edessa'ya geldiği zaman, Edessa kralı Abgar ve Edessa'nın güney komşusu olan arab kabilelerinin lideri Mannos ile görüşmüştür.[245] VII. Abgar, Trajan'a gönderdiği elçilerle topraklarını onun emrine bıraktığını bildirmiştir.[246] Daha sonra Trajan, Edessa'da Kral Abgar VII tarafından en iyi şekilde ağırlanmıştır. VII. Abgar, bağlılığını kanıtlamak için Trajan'a pahalı hediyeler olarak; 250 at ve bu atların zırhlı binicileri, binicilerin zırhlı elbiseleri ve ok gibi malzemelerini armağan eder. Abgar, bütün bunları Trajan'ın gözüne girip Edessa'daki tahtını yeniden kazanmak amacı ile yapıyordu.[247] Bu dostane tutumundan dolayı Trajan, Abgar'ın daha önceki hatalarını affeder.[248] Edessa'nın komşusu olan Anthemusialılar, komşu Abgar gibi Trajan'a sevgi ve saygı gösterisinde bulunmamışlardır. Bu olayı iyi kullanan VII. Abgar'ın tavsiyeleri üzerine, Romalılılar, Anthemusia'nın başkenti sayılan Batnae'yi, ardından ülkesinin bütün topraklarını ele geçirmiştir. Bu durum karşısında zorda kalan Anthemusia'nın kabile başkanı çareyi kaçmakta bulmuştur.[249] Daha sonra Trajan, M. S. 115 yıllarında Tigris'i ve Parth topraklarının büyük çoğunluğunu ele geçirmeyi başarmış ve Kuzey

[244] Millar, s. 102
[245] Salmon, s. 287
[246] Millar, s. 102
[247] Segal 1970, s. 13
[248] Salmon, s. 287
[249] Segal 1970, s.13

Mezopotamya'yı bir Roma vilayeti haline getirmiştir.[250] Trajan M. S. 116 yılında Pers (Basra) körfezine sefere çıktığı zaman, Trajan'a karşı olan Parth isyanına Parthlar yanında VII. Abgar'da katılmıştır. Bu isyan sırasında Parthlar Nisibis'i ele geçirek, Roma garnizonunu kılıçtan geçirmiştir. Trajan ayaklanmayı öğrenince, generalleri Lusius ve Maximus'u isyanı bastırmak için yollamıştır. Yapılan çarpışmalarda, Parthlar bozguna uğratılmış ve Nisibis yeniden ele geçirilmiştir. Lusius kazandığı pek çok başarıdan sonra, Edessa'yı da kuşatmış, şehri ele geçirdikten sonra da yağmalayıp yakmıştır.[251] Trajan'ın M.S. 117 yılında ölmesi üzerine onun yerine geçen Hadrian döneminde Fırat nehrinin doğusunda bulunan topraklarda, Trajan devrinde yapılan fetihler sona ermiştir. Çünkü Hadrian bu bölgeye sefer düzenlememiştir.[252]

M. S. 116-118 yılları arasında, Edessa'da Roma hakimiyeti altında iki yıl kadar hükümdarsız geçen bir dönem görülmektedir.[253] Bu dönemin hemen sonrasında, Ialoud ve Parth prensi Parthamaspates, M. S. 118-122 yılları arasında 4 yıl süre ile Edessa yönetiminde kalmışlardır.[254]

Daha sonra Parthamaspates, tek başına M. S. 122-123 yıllarında bir yıl hüküm sürmüştür.[255] M. S. 118 yılında Hadrian tarafından, yerel

[250] Robinson, s.24
[251] Cary, s. 419
[252] Cook, s. 108
[253] Kirsten, s. 556, 1959
[254] Duval, s. 55
[255] Duval, s. 55

hanedanlığın devamı niteliğinde, Edessa tahtına Parthamaspates kral tayin edilir. Parth tahtına da layık görülen Parth prensi Parthamaspates, Edessa halkı tarafından benimsenmez ve reddedilir. Buna rağmen Hadrian, Parthamaspates'i Edessa kralı olarak atar.[256]

Parthamaspates'den sonra VII. Ma'nou, M. S. 123-139 yılları arasında 16 yıl, 18 hafta süre ile Edessa tahtında kalır.[257] M. S. 123 yılında Edessa krallığının başına, yerel hanedanlıktan Kral Ma'nuo'nun geçmesiyle Edessa'nın Roma devletine sığıntı bir krallık olacak biçimde, Parthların uyruğunda yeniden yapılandığı görülür. Caracalla tarafından bir Roma eyaleti yapılana kadar da Edessa bu statüsünü korumuştur.[258] Hadrian, yönetimi boyunca Mezopotamya'nın çoğu kentlerinin bütün kralları ve üst yüzey yöneticileriyle dostça ve barışçıl ilişkiler sürdürdü; Spartalı'ların " Yöneticileri ve kralları dostluğa davet etti" ve "Trajan'ın koymuş olduğu vergiyi kaldırdı" sözleri de imparatorun bu politikasını desteklemektedir. Bu politika Edessa'daki ilk Roma topluluğu için itici güç olmuştur.[259]

VII. Ma'nou'dan sonra Edessa tahtına geçen VIII. Ma'nou, M. S. 139-163 yılları arasında 24 yıl süre ile hüküm sürmüştür.[260] VIII. Ma'nou'nun saltanatı sırasında, Hadrian'dan sonra Roma tahtına Marcus Aurelius (M. S. 161-180) ve Lucius Verus'un (M. S. 161-169) geçmesinden sonra Parthlar, III. Volageses (M. S. 147-191) idaresinde

[256] Cook, s. 108
[257] Kirsten 1959, s. 556
[258] Cook, s. 119
[259] Sykes, s. 383
[260] Duval, s. 56

Roma imparatorluğuna karşı sefere çıkmışlar, Ermenistan'ı işgal ederek, Suriye'ye girmişlerdir.[261] Sonrasında M. S. 163 yılında Edessa'yı ele geçiren Parth kralı III. Vologases, Edessa kralı VIII. Ma'nou bar Ma'nu'yu Romalılarla beraber esir almış, Wa'el'i Edessa tahtına kukla kral olarak oturtmuştur.[262] Wa'el Bar Sharu, M. S. 163-165 yılları arasında iki yıl Edessa tahtında kalmıştır.[263] Bu kral sikkeler üzerinde, Parth kralı III. Volagaeses'in portrelerinin yanında, W'L MLK şeklinde, dikkat çekmeyecek biçimde de olsa gösterilmiştir.[264] M. S. 164 sonbaharında, Suriye'de bulunan Roma ordularının komutanı olan Avidius Cassius, Fırat nehri boyunca ilerlemiş, Parth ordusunu Fırat nehrinin karşısına sürerek, Dura-Europos (bugünkü Salahiya) yakınlarında büyük çarpışma sonucunda yenilgiye uğratmıştır.[265] M. S. 165 yılında Avidius Cassius, Edessa'yı kuşatmış, Edessa halkı da Parth garnizonuna saldırarak orada bulunan Parthları öldürerek şehir kapılarını Romalılara açmışlardır. 165 yılında, Parthlarla yapılan barış antlaşmasına göre Edessa, Roma idaresine girmiştir. Roma'nın onuru, generaller sayesinde temizlenmiş, Kapadokya ve Suriye güvenlik altına alınmıştır. Parthlar tarafından yerinden edilen Kral VIII. Ma'nou, kısa zaman sonra Edessa tahtına getirilmiştir. M. S. 163-165 yılları arasında Edessa'da Partların

[261] Sykes, s. 383
[262] Drijvers 1980, s. 132
[263] Kirsten 1959, s. 556
[264] Millar, 473
[265] Sykes, s. 383

etkisinin oldukça fazla olduğunu bu tarihlere ait yazıtlardan anlamaktayız.[266]

Wa'el'den sonra VIII. Ma'nou, Edessa tahtında ikinci kez 165-177 yılları arasında 12 yıl süre ile hüküm sürmüştür.[267] VIII. Ma'nou'nun ismine Roma imparatorları Marcus Aurelius, Lucius Verus ve Commodos'un sikkelerinde, 'Basileus Mannos Philoromaios' veya 'M'NW MLK' şeklinde rastlamaktayız. Kentte basılan paralardan, bu tarihten sonra Edessa'nın, Roma'nın yanaşma devleti olduğunu anlıyoruz.[268]

Daha sonra gelen VIII. Abgar, M. S. 177-212 yılları arasında 35 yıl yönetimde kalmıştır.[269] VIII. Abgar'ın adı, sikkeler üzerinde, Commodus ve Septimius Severus ile birlikte, 'Abgarus Basileus veya BGR MLK' ve çeşitli Roma isimleriyle, 'Bas(ileus) L(oukios) Sep(timios) Abgaros' şeklinde görülmektedir.[270] VIII. Abgar, Parth kralı IV. Vologeses (M. S. 191-208), Hatra ve Adiabene kralları ile beraber, Roma imparatorları Publius Helvius Pertinax ve Marcus Didius Julianus'un yönetiminden sonra Roma tahtı için en büyük aday olan Gaius Pescennius Niger'i desteklemiştir.[271] M. S. 194 yılında Kuzey Suriye'deki koşulların değişmesi nedeniyle ticaret yolunu haklı olarak kontrol altına almak istemeyen Edessa ve Adiabene orduları

[266] Cook, s. 347
[267] Millar s. 475
[268] Segal, s. 15
[269] Drijvers 1980, s. 13
[270] Millar, s. 473, 474
[271] Drijvers 1980, s. 15

Nisibis şehrini kuşatmışlardır. Edessa'nın kontrolü altında bulunan Soğmatar kült alanı[272], Edessa ile Anthemusia'nın başkenti Batnae arasında sahiplenme yüzünden sürekli mücadeleye neden oluyordu.[273] Nisibis'in kuşatılmasından hemen sonra S. Severus, hızla Nisibis'e yürümüş, Edessa ve Adiabene ordularını mağlup ederek Nisibis kuşatmasını kaldırmıştır.[274] M. S. 195-197 yıllarında doğuya iki sefer yapan Septimius Severus, doğu Mezopotamya içlerine kadar ilerleyerek, Singara'yı ele geçirmiş, burada bir askeri karargâh kurmuştur. Daha sonrada burayı bir Roma kolonisi yapmıştır.[275] S. Severus ikinci seferi sırasında Edessa'ya geçici bir vekil bırakır fakat çok geçmeden tahtı yine VIII. Abgar'a verir. S. Severus Roma'ya döndüğünde Parthlar Tigris'i geçerek, Nisibis'i kuşatırlar. Bu kuşatma sırasında, Edessa ve Ermeni kralları, Parth istilasından korunmak için, tarafsız ve dostça davranır gibi gözükmüşlerdir.[276] M. S. 197 yılında, S. Severus'un Parthlar üzerine yürümesinden sonra, Part kralı IV. Volageses, Nisibis'den kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştır[277] S. Severus'un bölgeye yapmış olduğu bu sefer sırasında Kral VIII. Abgar, Romalılara tümüyle boyun eğmiştir.[278] Severus'un bu seferi sırasında,

[272] Soğmatar kült alanı, Urfa'nın Harran ilçesinin yaklaşık 40 km. kuzey doğusunda ve Urfa'nın yaklaşık 60 km güney doğusunda Tek Tek dağlarında, önemli pınarların bulunduğu çok iyi bir yerde bulunmaktadır. Bugün Soğmatar Harabeleri olarak anılmaktadır. Bak. Drijvers 1980, s. 123
[273] Magie, s. 697
[274] Rawlinson, s. 334
[275] Magie, s. 697
[276] Rawlinson, s. 337
[277] Akşit 1970, 42-43
[278] Rawlinson, s, 337

Abgar, Lusius Aelius Aurelius adını kendisine benimseyerek kendisini bir Roma'lı sıfatıyla tanımlar, çocuklarını Roma'ya Roma'lı olarak gönderir ve aynı zamanda hünerli okçularını[279] Romalıların hizmetine verir. S. Severus M. S. 197-198 yılında Parth'ları bozguna uğrattıkdan sonra, Edessa'da Abgar'ın otoritesini "Krallar Kralı" olarak tanıdı.[280] 195 yılında, büyük Abgar diye de bilinen VIII. Abgar tahtta iken, Edessa krallığının sınırları S. Severus'un himayesi altında belirlenmiştir. Büyük Abgar, Roma'ya Severus'un misafiri olarak gittiğinde, muhteşem bir törenle karşılanması nedeniyle dile düşmüştür. Suriye ve Edessa'da, tanrıça Atargatis[281] onuruna kendi kendini hadım etme geleneği vardı. Fakat VIII. Abgar, hiç kimsenin kendisini hadım etmemesi emrini vermiş ve de o günden sonra Edessa toprakları içerisinde hiç kimse kendini hadım etmemiştir.[282] M. S. 201 yılı sonbaharında, Daişan deresi ve Saray'dan çıkan İbrahim Göl'ü taşmış, Saray su altında kalmıştır. Bu afette iki binden fazla insan ölmüştür. VIII. Abgar, gelecekte de buna benzer felaketleri engellemek

[279] Okçuluk Edessa'da çok beğenilen bir eğlence türüydü. Edessa okçuları, Mezopotamya ve çevresinde büyük ün salmışlardı. Roma imparatoru Maximinus tarafından, imparatorluk ordusunda iyi bir yerde görev almaları için Almanya'ya götürülmüşlerdir. Bak. Segal 1970, s. 18
[280] Segal 1970, s. 17
[281] Atargatis, Edessa'da tapınım gören ve kültü bulunan bir tanrıçadır. Edessa'daki Atargatis tapınakları bugünkü Urfa ilinin 60 kilometre güneydoğusunda, Ain el Arus denilen prınarı ve bu pınarın 20 kilometre doğusunda, Ain el Selok pınarının bulunduğu yerde bulunmaktadır. Bak. Rastgeldi 1971, s. 5-6
[282] Millar, s. 474

için, nehir yatağını genişlettirmiş ve taşkınları kontrol için gece bekçileri tayin etmiştir.[283]

VIII. Abgar'ı izleyen IX. Abgar Severus, M. S. 212-214 yılları arasında 2 yıl, 7 hafta Edessa tahtında kalmıştır.[284] IX. Abgar, yönetimi sırasında Edessa sınırları yakınında bulunan çeşitli komşu kabilelerin idaresini ele geçirmiştir. Bu olay sonrası Caracalla, Parth istilası başladığı sıralarda, Ermeni kralını ve IX. Abgar'ı dostça görüşmeler yapmak üzere davet etmiştir. Bu görüşmeler sırasında IX. Abgar'ı yakalatıp, hapse attırmış ve onu baskı altına alarak Edessa tahtından indirmiştir. M. S. 214 yılında Caracalla, Edessa'yı Roma kolonisi ilan eder.[285]

Daha sonra Edessa kralı olarak IX. Ma'nou bar Abgar, M. S. 214-240 yılları arasında 26 yıl hüküm sürmüştür.[286] Edessa'nın, M. S. 214 yılında Roma kolonisi olduktan sonraki uzun bir zaman boyunca bir hanedanlık olmayı beklediği anlaşılmaktadır. [287] IX. Ma'nou'nun saltanatının ikinci yılında M. S. 215'de, Parthlara karşı sefere çıkan Roma imparatoru Caracalla, M. S. 215 yılı sonunda Antakya'ya gelerek, kışı burada geçirir. Bu arada Parth tahtına V. Volagases'in yerine, V. Artabanus (M. S. 213-227) geçmiştir. M. S. 216 yılında Antakya'dan Edessa'ya gelen Caracalla M. S. 217 baharına kadar

[283] Açanal, s. 44,45
[284] Millar, s. 474
[285] Cary, s. 305
[286] Drijvers 1980, s. 13
[287] Millar, s. 151

burada kalarak, savaş için hazırlıklara devam etmiştir.[288] Kış mevsimin sona ermesiyle harekete geçen İmparator Caracalla, M. S. 217 yılının Nisan ayında Edessa'dan ayrılarak, Osroene eyaletinde, Harran'daki ay tapınağına kurban töreni için giderken yolda, Marcus Opellius Macrinus başkanlığındaki bir grup suikastçı tarafından öldürülmüştür.[289] M. S. 217 yılı yazında Mezopotamya'yı işgal istila eden Parthlarla Nisibis yakınlarında karşılaşan Roma imparatoru Macrinus (M. S. 217-218), büyük bir felakete uğramıştır.[290] M. S. 224 yılında, İran'da Arsakid sülalesi yerine Sasani hanedanlığı geçmiştir. Romalılara karşı ilk Sasani hareketi, M. S. 229 yılında Ardaşir'in (M. S. 224-241) Romalılara savaş ilan etmesiyle başlamıştır. İlk mücadeleler Romalıların yenilgisiyle sonuçlanmasına rağmen, Romalılar Mezopotamya'yı elde tutmayı başarmışlardır.[291] Edessa'daki hayat Roma kolonisi olduktan sonra da pek değişmemiş, Roma yönetimi günlük hayata ve üst sınıfın hayatına pek karışmamıştır. Kral IX. Abgar, 26 yıl hüküm sürmüştür. Onun zamanında olasılıkla sikke basılmamıştır.

M. S. 230 yılında Perslerin Mezopotamya'yı istila ederek Nisibis'i ele geçirmeleri üzerine, Roma imparatoru Severus Alexander, M.S. 231 yılında Pers'lere karşı sefere çıkmış, bu sefer sırasında Edessa'nın adını Colonia Metro Polis olarak değiştirmiştir.[292] Edessa sikkeleri, M.

[288] Rawlinson, s. 347, 348
[289] Magie, s. 686
[290] Sykes, s. 338
[291] Sykes, s. 395
[292] Drijvers 1980, s. 15

S. 214-235 yılları arasındaki süre zarfında, Roma imparatorları M. Aurelius Antoninus (Caracalla), M. Opellius Macrinus ve M. Aurelius Severus Alexander dönemlerinde Edessa'nın bir Colonia durumunda olduğunu ve bu durumunu M. S. 242 yılına kadar sürdürdüğünü göstermektedir.[293]

X. Abgar, Edessa tahtında M. S. 240-242 yılları arasında iki yıl hüküm sürmüştür. Edessa'nın Pers kralı I. Şhapur tarafından ele geçirilmesi ve Suriye içlerine doğru ilerlemesi, Roma imparatoru olan III. Gordianus'ün, M.S. 242 yılında Suriye'ye gelerek Mezopotamya'ya girmesine neden olmuştur. III. Gordianus idaresindeki Roma ordusu, Fırat nehri yakınlarında İran tahtında bulunan I. Şhapur'un (M. S. 241-272) ordusunu mağlup etmiştir. Toparlanarak geri çekilen Pers ordusunu, Roma askerleri takip etmiş, Nisibis'de ordular yeniden karşılaşmış ve Rhesaene'da[294] Pers orduları şiddetli bir yenilgiye uğratılmıştır.[295] Romalılar, Fırat nehrini geçerek daha önceden kısmen X. Abgar'ın idaresinde, Roma'ya bağımlı krallık statüsüne yükseltilmiş olan Edessa'ya geçerek, Harran'ı tekrar ele geçirirler ve Rhesaene zaferinden sonra da Nisibis'i alırlar.[296] I. Şaphur'un ordusunu mağlup eden Romalılar Edessa Colonia'sını tekrar kurarlar. Edessa Colonia'sı,

[291] Segal 1970, s. 17

[294] Rhesaene, Edessa ve Nisibis arasında bulunan bir şehir. Muhtemelen Septimius Severus tarafından bir koloni yapılmıştır. Roma imparatoru Caracalla'dan sonra şehrin adı yazıtlarda PHCAINHCIWN olarak geçmektedir. Bak. Head, s. 814

[295] Sykes, s. 400

[296] Magie, s. 697, 698

M. S. 243 yılında bir genel vali ve iki Strategori (askeri yönetici) tarafından yönetilmeye başlanmış ve bu yönetim iki yıl kadar sürmüştür.[297] M.S. 248 yılında, Roma imparatoru Philippus Arabs'ın saltanatı sırasında, Edessa'lıların Roma yönetimine karşı ayaklanmaları üzerine Philippus Arabs, Edessa'ya girerek yerel Edessa Hanedanlığı'na son vermiştir.[298] M. S. 251 yılında, Roma imparatoru Decius, Gotlara karşı yaptığı savaşı kaybedince, Roma doğu topraklarını tümüyle kendi kaderine terk etmek zorunda kalmıştır. Bunu fırsat bilen I. Shapur, M. S. 252 yılında Ermenistan'ı ele geçirerek Mezopotamya'ya girmiş, burada bulunan şehirleri ele geçirmeye teşebbüs etmiştir. Fakat buradaki şehirler, başta Edessa olmak üzere kendilerini İranlılara karşı savunmuşlardır.[299] Özellikle M. S. 3. yüzyılın ortalarında Roma imparatorluğun doğusundaki savaşlar ve karışıklıklar nedeniyle Roma kolonisi olan Edessa paylaşılmıştır. Bu gelişmeler sonrası M. S. 258 yılında, imparator Valerianus Antakya'ya geldikten sonra, Kapadokya içlerine hareket etmeyi düşünmüş daha sonra Fırat nehrinin karşısını ve Edessa'ya uzanan yolu savunan Samosata'daki Karargah'a yerleşmiştir. Antakya, M. S. 258 veya M. S. 259 yıllarında Romalıların elindeyken, I. Şhapur'un Roma'lı bir hainin

[297] Olasılıkla Edessa'nın idari gücü, Aryu hanedanlığının eline geçmeden önce, Seleukoslar devleti içinde bulunan diğer bölgelerin yönetiminde olduğu gibi, iki Staategori şeklinde veya sivil kökenli yüksek memurlar tarafından yönetiliyordu. Aryu hanedanlığı idareyi alınca, bu idareciler sadece belgelerde kaldılar. Bak. Segal 1970, s. 16.

[296] Magie, s.69

[299] Momsen, s. 430

rehberliğindeki sürpriz bir saldırısıyla el değiştirmiştir. M. S. 260 yılında Şhapur, Edessa'yı yeniden almaya teşebbüs etmiş, pek çok ganimetle birlikte Antakya'dan çekilmiştir. Bu olay sonrası Valerianus, I. Shapur üzerine yürümüştür. Fakat Roma ordusu şehre vardığında, askerlerin tümünün hastalığa yakalanıp dağılması, Valerianus'un barış görüşmeleri istemesine neden olmuştur. Fakat bu istek Şhapur tarafından kabul edilmemiş, savaş Valerianus'un esir düşmesiyle sona ermiştir. Savaş sonrası Edessa teslim olmayarak kendini İranlılara karşı savunmaya devam etmiştir. İranlıların savaş sırasında geniş bir alana yayılmış olmaları felaketlerine neden olmuştur. Roma generali Kallistos, ani bir baskınla I. Shapur'un haremini ele geçirmeyi başarmıştır. Bu gelişmeden sonra hızla memleketine dönmeye çalışan I. Shapur, Edessa topraklarından geçmek zorunda kalmış, geçebilmek içinde, Romalılardan ele geçirdiği hazinelerin büyük bir kısmını Edessa halkına vermiştir. I. Şhapur, geri kalan ganimetlerle birlikte Samosata'ya, Fırat nehrinin karşısına çekilmiştir.[300] Bu zamana kadar Roma'ya bağlı serbest bir şehir olarak varlığını sürdüren Palmyra (Tadmur)'nın şefi Odainath, Roma-İran mücadelesine karışarak, Antakya'dan geri çekilmekte olan İran ordusuna büyük zaiyatlar vermiştir. Perslerin Roma topraklarını ele geçirmek için başlatmış oldukları bu istila girişimi Odainath (Odenathus)'ın yapmış olduğu saldırılarla başarısızlığa uğramıştır.[301] Odainath, Fırat'ı geçerek yeniden kuşatılmış olan Edessa'ya yardım etmiş, Harran ve Nisibis'i

[300] Magie, s. 679
[301] Magie, s. 700

İranlıların elinden almıştır.[302] Daha sonra, Roma ile Palmyra devleti arasındaki mücadeleler olmuş ve Romalılar Palymra devletini ortadan kaldırmıştır. Bu mücadeleler sırasında Mezopotamya'nın tekrar İranlıların eline geçtiği ve Roma-İran sınırını yeniden Fırat nehrinin teşkil ettiği görülmektedir.[303] Roma imparatoru Carus, M. S. 283 yılı başında, Perslerle savaşmak üzere doğuya hareket etmiş, Fırat nehrini geçerek Pers tahtında bulunan III. Vahram'ı mağlup etmiş, Seleuciayı ve bütün Mezopotamya'yı ele geçirmiştir.[304] Carus, İran içlerine doğru hareket ederken bilinmeyen bir sebepten ölmesi üzerine, yerine geçen Numerianus, Ermenistan ve Mezopotamya Romalılarda kalmak şartıyla İranlılarla barış imzalamıştır (M. S. 277-294).[305] Diocletianus, Roma tahtında iken imparatorluğu ve orduyu yeniden organize etmiş ve M. S 296 yılında Kuzey Mezopotamya'yı Osroene ve Mezopotamya olarak iki vilayete ayırmıştır. Edessa, Osroene'nin başkenti görevini görmüş fakat politik rolünü kaybetmesine rağmen imparatorluğu, doğu sınırında iki yüzyıl boyunca koruyucu şehir olmuş ve Sasani ve Roma imparatorlukları arasında, küçük tampon devletlerin bağımsızlıklarına engel olmuştur.[306]

Edessa, Osroene eyaletinin başkenti konumundaydı ve Osroene eyaleti büyük bir olasılıkla adını Edessa'dan alıyordu. Fakat, Osroene'nin eyalet sınırları nereye kadar uzandığı kesin belli değildi.

[302] Momsen, s. 434
[303] Rostovtzeff, s. 447
[304] Akşit 1970, s. 75
[305] Işıltan, s. 24
[306] Poiderbard, s. 105.

Roma İmparatorları Pompei, Trajan ve Hadrian ile onların halefleri bu eyaletletin sınırlarını belirtmemişlerdi. Yönetimleri sırasında ara sıra Edessa krallarının işlerine karışmalarına rağmen, böyle bir sınır belirleme ihtiyacı duymamışlardı. Bildiğimiz kesin bir şey, eyaletin doğu sınırını Fırat nehri ile sınırlı olduğudur.[307]

[307] Segal 1970, s. 22-23

Abgar Krallar Listesi

Arjaw	M.Ö 132-127
Abdu bar Ma'zur	127-120
Phradasht b. Gebar'u	120-115
Bakru I b. Phradasht	115-112
Bakru II b. Bakru	112-94
Bakru II ve Ma'nu I	94
Bakru II ve Abgar I	94-92
Abgar I	92-68
Abgar II Ariamnes b. Abgar	68-53
Parth hakimiyeti	53-52
Ma'nu II	52-34
Paquri	34-29
Abgar III	29-26
Abgar IV	26-23
Ma'nu III Saphlul	23-4
Abgar V	4. M.S 7
Ma'nu IV b. Ma'nu	7-13
Abgar V	13-50
Ma'nu V b. Abgar	50-57
Ma'nu VI b. Abgar	57-71
Abgar VI b. Ma'nu	71-91
Sanatruk, Adiabene kralı	91-109

Abgar VII b. İzat	109-116
Roma hakimiyeti	116-118
Jalud ve Pratamaspat b. Husraw	118-122
Pratamaspat	122-123
Ma'nu VII b. İzat	123-139
Ma'nu VIII b. Ma'nu	139-163
Wa'il b. sahru	163-165
Manu VIII (2. Kez)	165-177
Abgar VIII	177-212
Abgar IX ve Severus Abgar X b. Abgar	212-214
Ma'nu IX b. Abgar	214-240
Abgar IX Phrahates b. Ma'nu	240-242

III. ARKEOLOJİK BULUNTULAR

Göbekli Tepe

Göbekli Tepe: Şanlıurfa ilinin 20 km. kuzeydoğusunda, Karaharabe (Örencik) köyü yakınında yer alan **Göbekli Tepe**[308] yerleşiminde dairesel planlı yapılar içerisinde "T" biçimli dikilitaşlar

[308] Behile-Bohn, s. 44

yoğun olarak görülmektedir. Bu dikilitaşların açık bir şekilde stilize edilmiş insan benzeri varlıkları temsil ettiği anlaşılmaktadır. Göbekli Tepe'deki jeomanyetik çalışma sonuçları, toplam olarak 200'den fazla dikilitaşın olduğunu göstermektedir.[309] Bu dikilitaşlar üzerinde tilki, yılan, turna, boğa, leylek, ceylan, koç, domuz, eşek, akrep ve insan kabartması gibi betimler görülmektedir. Dikilitaş 33'ün ön yüzünde, yukarıdan aşağı dikey olarak sıralanmış H işaretleri, yılan yumağı, H işareti, böcek, yılan yumağı, koyun-keçi ve örümcek kabartmaları vardır. Bu dikilitaşın sağ yüzünde ise tilki ve 90° çevrilmiş H işareti birçok yerde görülmektedir. Dikilitaş 18'de sırayla H işareti, daire, yatay yarımay bulunmaktadır. Dikilitaş 28'de sırayla dikey yarımay, yatay şeritler; Dikilitaş 30'da bir tane 90° çevrilmiş H işareti, bir yılan, bir Asya eşeği ve bir yılan yumağı yer alır. Boğa ya da koç başı sadece Dikilitaş 2, 31 ve 38'de görülmüştür.[310] Yoğun şekilde üzeri betimli T şeklindeki dikilitaşlar nedeniyle, buranın farklı bölgelerdeki yerleşik grupları birleştiren bir kült merkez olduğu düşünülmektedir.[311] Yontma taş alet endüstri örneklerine[312] ve radyokarbon analiz sonuçlarına dayanarak Göbekli Tepe yerleşimi M. Ö 9500 – 8600 yılları arasına tarihlendirilmiştir.[313]

[309] Schmidt 2007, s. 279
[310] Schmidt 2007, s. 251, 252
[311] Schmidt 2007, s. 281
[312] Schmidt 1997, s. 52
[313] Kromer – Schmidt, s. 17

Urfa Kalesi

Urfa Kalesi: Urfa şehir merkezinde, Balıklı Göl olarak adlandırılan yerdedir ve günümüzde Urfa kalesi olarak adlandırılmaktadır. Urfa kalesi, M. S. 201 yılındaki sel felaketi sonrası Kral VII. Abgar tarafından M. S. 205-206 yılında Kış evi (Kraliyet İkametgah'ı) olarak yaptırılmıştır. İnşa edilen Kış evi, bugünkü balıklı gölün yanında yer alan tepenin üzerinde bir şatoyu andırmaktadır. Bugün, Urfa kalesi adıyla anılan bu saray, Seleukos krallığı hakimiyeti altında iken, savaşlar sonucunda zarar görmüş ama yıkılan yerler orantılı bir şekilde yeniden yapılarak, doğal tabanından yavaş yavaş yükseltilmiştir.

Edessa'nın ünlü iki Balıklı Gölü bu kalenin bulunduğu tepenin hemen altında ve tam kuzeyinde yer almaktadır.[314]

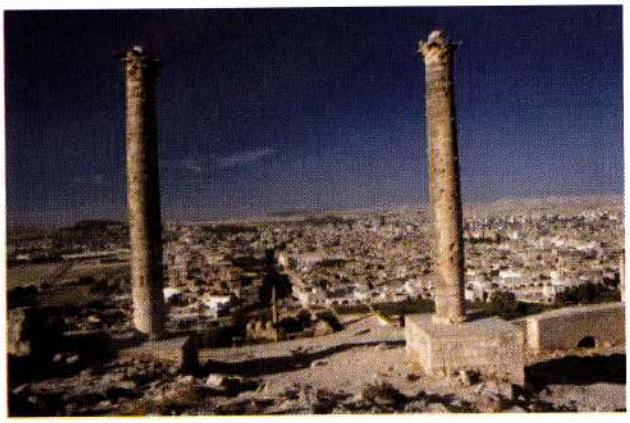

Urfa Kalesi üzerindeki Sütunlar

Kale üzerindeki sütunlar, X. Abgar (M. S. 240-242) zamanına tarihlendirilmektedir. Sütun başlıkları Roma dönemine aittir ve Korint stilinde yapılmıştır. Yapıldığı dönemi onaylayan Süryanice bir yazıt bulunmaktadır.[315] Sütun üzerindeki yazıtta, sütunu kumandan Aptuha'nın, Ma'nu'nun kızı SALMAT için yaptırdığı yazmaktadır.[316]

[314] Drijvers 1945, s. 8
[315] Harris, s.76
[316] Drijvers&Healey, s. 34

İki sütun arasındaki uzunluk 1040 cm. doğudaki sütun yüksekliği mevcut zemin üzerinden 255 cm. batıdaki ise 275 cm.'dir. Her birinin kaide çapları 415 x 507 cm.'dir. Doğal yükseklikleri düzensizdir. Yükseklik değişimi 41 cm. ile 48 cm. arasındadır. İki sütunun kaideleri üzerinde daha sonraları ilaveler yapılmıştır ve bu sütunlar dış yüzü hafif bombeli olan kesme taş sıralarından oluşmaktadır. Ayrıca çıkıntılı olan taşlar, inşaat sırasında tırmanmayı kolaylaştırmak için düşünülmüş olabilir. Bu sütunlar, ikiz tanrıyı temsil etmektedir.[317]

Sütun üzerindeki yazıtta:

(1 – 6) .... nın oğlu kumandan I. Aptuha bu sütunu yaptı
(7 – 9) M'anu'nın kızı Salmat için[318]

[317] Harris, s.76
[318] Drijvers&Healey, s. 34

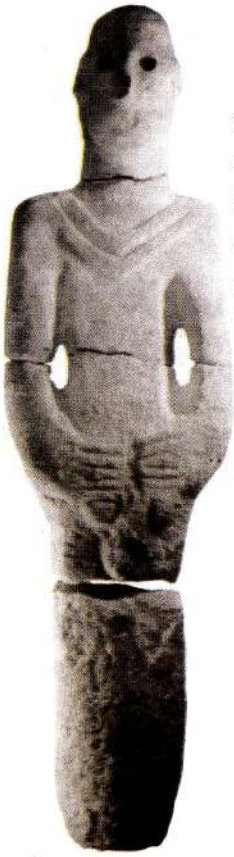

Urfa Balıklıgöl Heykeli: Şanlıurfa Balıklıgöl'ün kuzeyinde bulunan Yeni Mahalle semtinin altında ele geçmiştir. 1993 yılında Balıklıgöl Çevre Düzenlemesi çalışmaları sırasında, dört parça olarak ele geçmiştir. Gözleri oyularak obsidyen (Doğal Cam) taşı yerleştirilmiştir. Ölçüsü, 1. 92 m. boyunda olup, dünyanın bilinen en eski heykelidir. Avcılık ve toplayıcılık dönemine ait Fallos'lu bu erkek heykeli M. Ö. 9300-8700 yıllarına tarihlendirilmiştir.[319]

Urfa Balıklıgöl Heykeli

[319] Çelik, s. 17

Abgar Mozaiği

Abgar Mozaiği: Urfa'nın Kuzey mezarlığında, Şehitlik mahalllesinde bulunmuş, tahrip edilmiş, muhtemelen de kaybolmuştur. M. S. geç 2. yüzyıl- erken 3. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Bu mozaik Kral Abgar VIII' in mozaiği olarak bilinmektedir Mozaikte beş figür tasvir edilmiştir. Mozaik üzerindeki yazıtların bir kısmı yatay diğerleri de dikey olarak yazılmış. Üstte üç erkek, altta da bir erkek bir bayan figürü görülmektedir. Yazıta göre Barsimya isimli

bir kişinin Kral Abgar VIII ve ailesi için bir mezar yaptırdığı anlaşılmaktadır.[320]

Mozaik üzerinde yer alan yazıtta:

(1-6) Asuda'nın oğlu Barsimya,
bu sonsuzluk evini, kral efendim
ve koruyucum Abgar için, kız
kardeşim, çocuklarım ve kendim
yaşamak için yaptım.

(7-8) Asuda'nın oğlu Barsimya

(9-10) Ma'nun'nun oğlu Abgar

(11-12) Aqrab'ın oğlu Asadu

(13-14) Asadu'nun oğlu Hanan

(15-16) Barsimya'nın babası Azil[321]

[320] Drijvers&Healey, s. 186
[321] Drijvers&Healey, s. 186

Aile Portresi Mozaiği

Aile Portresi Mozaiği: Muqumi mozaiği olarak da bilinmektedir. Urfa'da J. B. Segal tarafından 1952 yılında bulunmuştur. Şimdi tahrip edilmiş durumdadır. Erken 3. yüzyıl tarihlidir. Mozaik'teki yan yana sıralanmış altı figür, arkada ise tek bir figür yer almaktadır ve bütün

figürler ayaktadır. Figürlerin başlarının yanında ve üzerlerinde yatay ve dikey şekilde yazıtlar yer almaktadır.[322]

Mozaik'teki erkeklerin gömlekleri dar kollu ve omuzları üzerinde farklı renkte bir parça dikilmiş ve kaftanı andıran bir ceket şeklindedir. Erkeklerin tümü terliklidir. Ailenin babası konumundaki şahıs, ucunda bir süs parçası asılı olan bir kolye takmıştır. Mozaik'teki iki kadının başında birkaç parçadan oluşmuş izlenimi veren uzun bir şapka bulunmaktadır. Bu uzun şapka tepeye doğru hafifçe incelerek uzamaktadır. Şapka farklı renklerden oluşmuş dört sıradan veya farklı renklerden oluşmuş ikili bandajdan yapılmış bir izlenim vermektedir. Kadınlar arasında olduğu gibi erkekler arasında da giydikleri başlıklarda farklılıklar görülür.[323]

Mozaik üzerinde yer alan yazıtta:

(1-2) Maqimu'nun karısı Ga'u
(3-4) Ma'nun'nun kızı Šalmat
(5) Abdnahay'ın oğlu Maqimu
(6-7) Maqimu'nun oğlu Az.....
(8-9) Maqimu'nun oğlu Abdšamaš
(10-11) Maqimu'nun oğlu Ma'nu
(12-13) Maqimu'nun kızı Amathanay[324]

[322] Drijvers&Healey, s. 165
[320] Segal 1954, s. 55
[324] Drijvers&Healey, s. 165

Barhadad Mozaiği

Barhadad Mozaiği: Urfa'nın Yakup mahallesinde bir mağara mezarında *in situ* haldedir. Erken 3. yüzyıl tarihlidir. Mozaikte dört figür görülmektedir. Ana figür, Barhadad isimli kişi olarak adlandırıldığı için bu mozaik, Barhadad mozaiği olarak bilinmektedir. Figürlerin başlarının yanında isimler okunmaktadır. Yazıların bir kısmı dikey, diğerleri ise yatay olarak yazılmıştır.[325]

Mozaik üzerindeki yazıt:
(1) Masa (2-3) Abdu'nun oğlu Barhadad
(4) Wa'el (5-6) Barsama'nın oğlu Ruma, beni hatırlasın
(7) Ruma'nın kızı Hata[326]

[325] Drijvers&Healey, s. 190
[326] Drijvers&Healey, s. 189

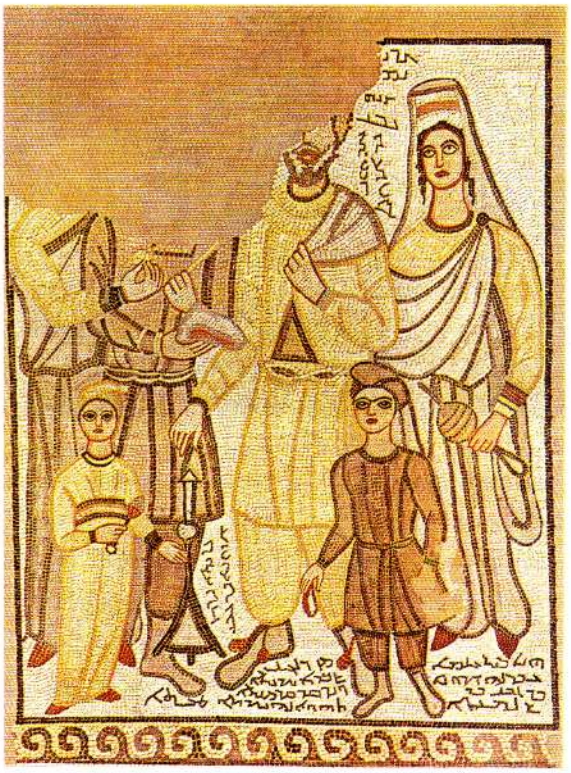

Tripod Mozaiği

Tripod Mozaiği: Urfa'nın kuzeyinde Şehitlik mahallesinde bulunmuştur. Şu an tahrip edilmiş durumdadır. Erken 3. yüzyıl tarihlidir.

Şehrin dışında ve kuzey mezarlığında bulunan ve Tripod mozaiği denilen bu mozaiğin, sade yaşantılı bir aile tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır. Çünkü mozaikte sade giysiler içinde bir cenaze bulunmaktadır. Mozaikte, erkeklerin çift takıdan oluşan ve fazla süslü olmayan kayışlar taktıkları görülüyor. Erkeklerin giydiği pantolonların stili İran stili olup ayak bileklerine kadar uzanmaktadır. Bazılarının giydiği pantolon şalvar gibi bol ve sarkıktır. Mozaik'te betimlenmiş ölü adamın giydiği pantolon ayak bilekleri kısmında büzülmüş ve iki ucunda püskül bulunan bir iple tutturulmuştur. Mozaik'te kadının yanında ve ortasında bulunan kişinin sol omuzu üstünde olasılıkla pelerin olan bir kumaş parçası taşımaktadır.[327]

Mozaik üzerindeki yazıt:
(1-4) ..... Gabbay
(5-6) Adona'nın oğlu Hapsay
(7-8) Gabbay'ın oğlu Adona'nın kızı Àdita
(9-12) Šelam'ata'nın oğlu Gabbay'ın
oğlu Adona bu sonsuzluk evini kendisi
için yaptı
(13-16) Her kim tahrip ederse öbür
dünyadaki atalarının huzur bulması
için evlatları yas tutup ıstırap çekeceklerdir.[328]

[327] Segal 1970, s. 30
[328] Drijvers&Healey, s. 173

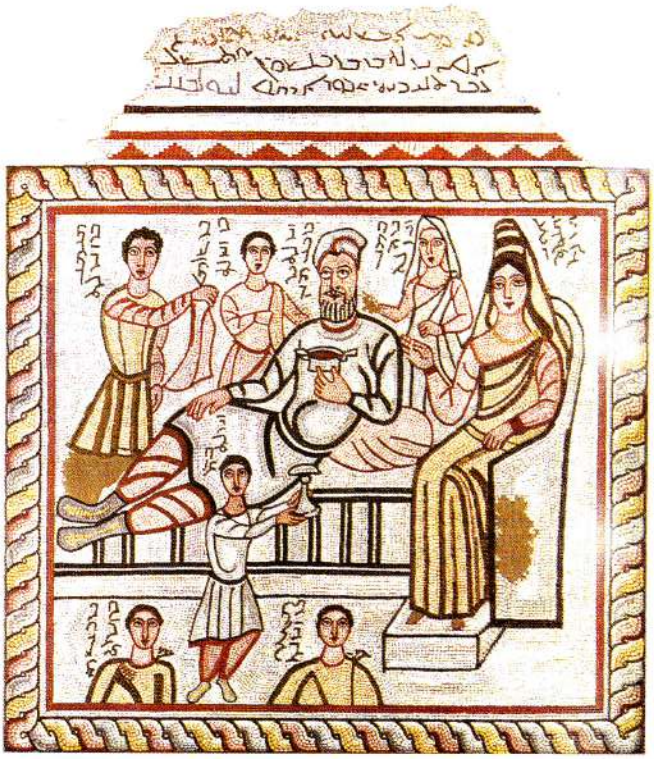

Cenaze Mozaiği

Cenaze Mozaiği: Urfa'nın Eyüp mahallesinde bir mağara mezarında bulunmuş. Şu an tahrip edilmiş, mozaiğe ait parçalar Beyrut'ta antikacılarda görülmüştür. M. S. 218 veya 228 tarihlidir.

Bu mozaik cenaze mozaiği olarak adlandırılmaktadır. Çünkü bir sedir üzerinde uzanan merkezi bir figür etrafında ailesi görülmektedir. Figürlerin başlarının yanında dikey şekilde isimleri yazılmıştır.[329]

Dinsel tören şöleni çok çarpıcı bir şekilde gösterilmiştir. Ölen adam bir sedir üzerinde yatmakta ve sol dirseği yastığın üzerine dayalı halde bulunmaktadır. Üzerinde yattığı sedir, kakmalı ve sedirin ayakları da çok süslü bir şekilde oymalarla süslenmiştir. Sedirde uzanmış ölü erkeğin solunda, bir koltuğa oturmuş ve ayakları da bir ayaklık üzerinde bulunan ve şık bir elbise içinde, başında süslü başlığıyla eşi bulunmaktadır. Kadının giysisi eşininkinden daha az süslüdür. Ölü erkeğin etrafında birisinin elinde peçete, diğerlerinin elinde de olasılıkla baharat kutuları bulunan altı çocuğu vardır. Ölü adamın ayağında ayak bileklerine kadar uzanan bir bot bulunmaktadır. Kadının giydiği başlık, birkaç parçadan oluşmuş izlenimi vermektedir. Bu şapka tepeye doğru hafifçe incelerek uzamaktadır. Ailenin genç kızları, enli bir kuşakla bağlanmış elbiseler giymiştir. Büyük kız kardeş annesinin arkasında ve arka planda durmaktadır. Üç erkek çocuktan ikisinin zarif dalgalı saçları vardır. Mozaikte bulunan tüm kostümler parlak renklerden oluşmaktadır.[330]

[329] Drijvers 1993, s. 87
[330] Segal 1970, s. 54

Mozaik üzerindeki yazıt:

(1) 9 ..... ve 100 .... yılının Ab ayında
(2) Ben Barba'samin'in oğlu Zaydallat
(3) Kendim ve çocuklarım için bir mezar yaptım
(4-6) Zaydallat'ın eşi Awi
(7-9) Zaydallat'ın kızı Qimi
(10-11) Barba'samin'in oğlu Zaydallat
(12-13) Zaydallat'ın oğlu Barsalma
(14-15) Zaydallat'ın oğlu Ma'mi
(16-17) Zaydallat'ın kızı Z.....
(18-19) Zaydallat'ın oğlu M....u
(20-21) Zaydallat'ın oğlu Barba'samin[331]

[331] Drijvers&Healey, s. 181

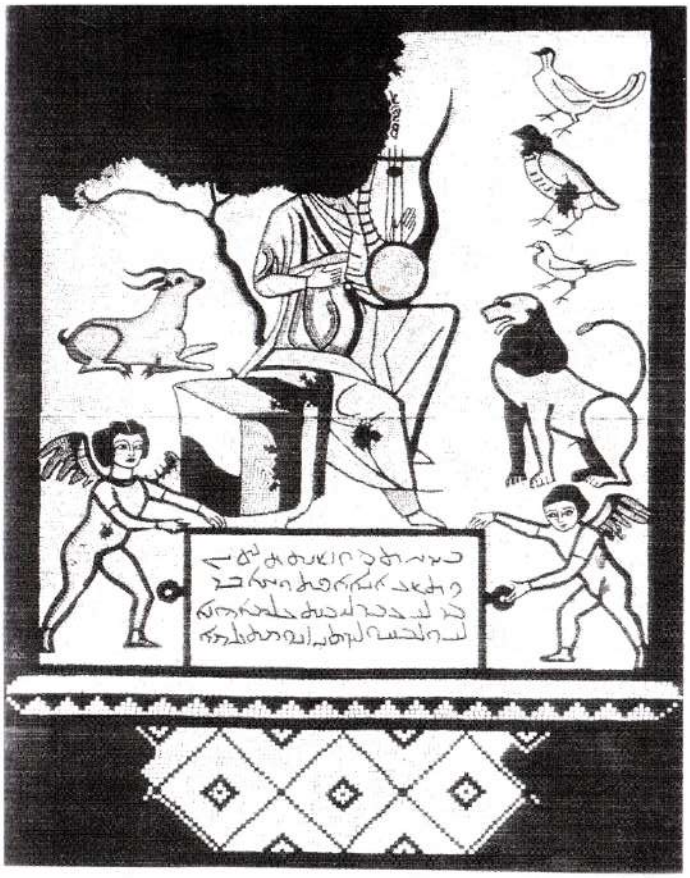

Orpheus Mozaiği

Orpheus Mozaiği: Urfa'nın Eyüp mahallesinde 1956 yılında J. B. Segal tarafından mağara mezarında bulunmuştur. M. S. 228 yılı tarihlidir.

Orpheus[332] mozaiği olarak adlandırılmaktadır. Mozaikte müzisyen elinde bir lir ile kaide üzerinde oturtulmuş durumda bulunmaktadır. Onun etrafında yumuşak başlılık tavrı içinde aslan, geyik ve kuşlar yer alıyor. Orpheus teması, Roma'nın doğuda bulunan eyaletlerinde çok ilgi görmüştür. Orpheus kültü gizemli cazibesinden dolayı köklü şekilde yayılmıştır. Öbür dünyada yeniden hissetme ve dokunma duygusuna kavuşulacağına ve toplumsal rahatsızlığın son bulacağına inanılıyordu.[333]

Mozaik üzerindeki yazıt:
(1) Orpheus
(2-3-4) 39 yılının temmuz
ayında Ben Bornay'ın oğlu
Aptuha Sonsuzluk evini
kendim için yaptım
(5) Çocuklarım ve diğer
mirascılarım için[334]

[332] Trakya'lı olan Orpheus, Mouse Calliope'nin oğlu, Heraklesin ve tanrılsal şarkıcılar Mouse'lerin öğretmenidir. Muzisyen olan Orpheus, sürekli olarak elinde lir çalar şekilde betimlenmiş ve Apollon ile özdeşleştirilmiştir. Bak. Linforth, s. 12,14
[333] Segal 1970, s. 51
[334] Drijvers&Healey, s. 178

Phoenix Mozaiği

Phoenix (Anka Kuşu) Mozaiği: Urfa'nın Eyüp mahallesinde bulunmuştur. M. S. 235-236 tarihlidir.

Mozaik'te bir mezar, çiçeklerle süslenmiş bir sütunun yukarısında duran bir Anka kuşu tasvir edilmiştir. Anka kuşu ruh ve yaşamın yenilenmesinin bir sembolü olarak gösterilmiştir. Mozaik'te Anka kuşu olarak betimlenen kuş, yandıktan sonra kendi külünden yeniden canlanan efsanevi kuş Phoenix (Anka) kuşudur. Bu sembolle de insanın yeniden dirileceği düşüncesi anlatılmak istenmiştir.[335]

Mozaik üzerindeki yazıt:

(1) Phoenix
(2-3) 547 yılında
(4-7) Barqa'nın oğlu Baršamaš
bu sonsuzluk evini kendisi
ve bütün çocukları için yaptı.[336]

[335] Segal 1954, s. 55
[336] Drijvers&Healey, s. 176

Soğmatar'dan bir anıt mezar

Soğmatar Kutsal Alanı: Soğmatar Kutsal alanı, Harran'ın yaklaşık 40 km. kuzeydoğusunda ve Urfa'nın yaklaşık 60 km. güneydoğusunda Tek Tek dağlarında, önemli pınarların bulunduğu bir yerde bulunmaktadır.[337] Soğmatar'da kutsal dağın üstünde bulunan ve M. S. 2. yüzyılda Edessa'lı Heykeltraşlar tarafından yontulmuş taş figürler, ana kaya üzerinde ve ana kaya içerisinde raflar şeklinde

[337] Pognon, s. 23

bulunmaktadır.[338] Tepenin zirvesinin kuzey kenarına yakın yerleştirilmiş olan yazıtlar ve iki kabartma buranın bir kült yeri görevi gördüğünü göstermektedir. Soğmatar harabesindeki Tanrısal tapınma "Tanrı Sin"[339], "Tanrı" ya da Tanrıların Lord'u" olarak adlandırılır. Elde edilen deliller gösteriyor ki büyük ihtimalle bütün kitabeler aynı tanrıya Harran'ın ay tanrısı Sin'e dayanıyor.[340]

Soğmatar kült alanı, Arap yöneticileri ve yarı göçebe halk için önemli bir merkezdi bu sadece alınlıktaki kitabelerden değil ayrıca H. Pognon[341] tarafından keşfedilen bir mağaradaki rölyeflerden de anlaşılmaktadır.[342]

Soğmatar'ın etrafında, üzerinde silindir şeklinde mimari yapıların yer aldığı 8 adet büyük kaya mezarı bulunmaktadır. Bu mezarların tümü içine ölü konulan nişlere sahiptir. İlk bakışta, bu mezarların Arap yöneticileri için cenaze tören yeri olarak kullanıldığı düşünülür. Bu ilk bakış açısı Soğmatar'daki bazı kanıtlarla desteklenmektedir. Merkezi

[338] Segal 1970, s. 32
[339] Ay tanrısı Sin'in adı aslında Sümer'den gelmektedir ve Sümerler'in ünlü şehri Ur'da tanrı ve eşi büyük hanımefendi Nin-gal ile birlikte büyük saygı görmekteydi. 3. Ur hanedanlığının kurucusu Ur-Namma'nın iyi bilinen stelinde tanrı sağ elinde hükümdarlık asası, heyetiyle birlikte tahtta otururken, Nin-gal onun sağ tarafında oturmuş ve onların önünde kral tasvir edilmiştir. Heyet ve hükümdarlık asası krala tanrının yetki verme sembolüdür. Mezapotamya krallığı ile ay tanrısı arasında yakın bağlar vardır. Yarım Ay/Hilal'in fiziki görünümü bir kraliyet tacına benzer ve sonuç olarak Babil yaradılış destanı "Enuma Elish" de Sin " Tacın lord'u" olarak adlandırılır. Bak. Dhorme, s. 55, 83, 85
[340] Drijvers 1980, s. 122
[341] Pognon, s. 23
[342] Drijvers 1980, s. 124

dağın yaklaşık 250 m. doğusundaki tepenin zirvesine, hava şartlarından zarar görmüş 6 sıra yazıtlı bir stel ve üç kadını temsil eden kabartma yerleştirilmiştir. Stel, nişli bir kaya mezarına yol veren kayaya oyulmuş merdiven basamağının önünde uzanmaktadır ki bu yüzden onun cenaze töreni steli olduğu anlaşılmıştır.[343]

Soğmatar'dan bir büst

[343] Drijvers 1980, s. 131

Soğmatar kült alanında merkezi tepenin kuzeyinde *in situ* halde, kaya üzerinde kabartma şeklinde bir büst bulunmaktadır. Bu büst, M. S. 2. yüzyıl ortalarına tarihlendirilmektedir. Bu büstün hemen sağ ve solunda yazıtlar vardır. Bu büstün, Harran'ın ay tanrısı Sin olduğu soldaki yazıttan anlaşılmaktadır. Sin'in sembolü olan ay motifinin büstün omzunun üst tarafında bulunması da bunu desteklemektedir.[344]

Sol taraftaki yazıt:

(1) Šila' yaptı
(2) Bu büstü
(3) Sin tanrısının onuruna
yaşaması için
(4) Adona'nın oğlu Tridates
ve onun kardeşlerinin.[345]
Sağdaki yazıt:
(1-2) Kuza'nın oğlu Zakkai anılsın
(3) Tanrı önünde[346]

[344] Segal 1954, s. 101
[345] Drijvers&Healey, s. 89
[346] Drijvers&Healey, s. 87

Soğmatar'dan bir figür kabartması

Soğmatar Kült alanında, merkezi tepede bir kaya üzerinde ayakta duran bir figür kabartması *İn situ* haldedir. M. S. 165 yılına tarihlendirilir. Figürün sağ tarafında bir yazıt yer alır. Yazıtta geçen 476 Adar tarihi yaklaşık M. S. 165 yılını vermektedir.[347] İran stili bir

[347] Drijvers&Healey, s. 94

giysi içerisinde bulunan bu erkek heykeli, elinde büyük bir kılıçla betimlenmiş olup ayakta durmaktadır.[348]

Bu figür kabartması sütunlu bir niş içerisinde yer alır. Figür, Şanlıurfa'nın kuzeyinde Karaköprü semtinde yer alan bir kaya mezarındaki mezar kabartmasında da görülen büyük tavus kuşu tüylü bir şapka giyiyor gibi görünmektedir.[349]

Figürün sağındaki yazıt:

(1-2-3) Bu büst 476 yılında
Adar'ın 13. Gününde
Ma'na'ya tanrı tarafından
emredilmekte.[350]

[348] Segal 1970, s. 32
[349] Drijvers 1980, s. 135
[350] Segal 1953, s. 101

Soğmatar'dan bir asker figürü.

Soğmatar Harabelerinde bulunmuştur. Röliyef üzerinde bir asker figürü. M. S. 2. yüzyıl ortalarına tarihlendirilmektedir. Alt kısımda bir yazıt yer alır.

Alt kısımdaki yazıt:
(1-2-3-4) Šamašyahb'ın oğlu
Lišamaš'ın büstü, kızkardeşi
Barney ona yaptı. Her kim
onu tahrip ederse Sin onu
cezalandıracak.[351]

[351] Drijvers&Healey, s. 153

Soğmatar'da Pognon Mağarası

Pognon Mağarası: 1900'lü yılların başında H. Pognon[352] tarafından bulunduğu için, Pognon Mağarası olarak adlandırılmıştır. Mağara 5. 10 x 4. 30 m. ölçülerindedir. Mağara içinde duvarın arkasında niş, 1. 80 m. genişlikte, 1.20 m. derinlikte ve 2. 40 m. yüksekliktedir. Mağara duvarları, yazıtlarda söz edilen dini yaşam figürleri barındırmaktadır. Arka duvardaki nişin her iki tarafında da başına boynuz giyinen insanı temsil eden, boynuzlu oval sütunlu bir rölyef vardır. Boynuzların arasında oyulmuş haç motifi muhtemelen bir

[352] Pognon, s. 25

yıldızı sembolize eder. Mağaranın arka duvarındaki nişin her iki tarafında bulunan boynuzlu sütunlar, oranın bir tapınak ya da hiç değilse cenaze töreni kullanımı için kullanılmayan bir oda olarak düşünülmesini sağlar. Boynuzlu sütun, Harran Ay tanrısı Sin'ini sembolize etmektedir.[353]

Duvarlarda yazıtlarda birçok görevli kayıtları ile onların portreleri ve Sin sembolleri gösteriyor ki mağara büyük ihtimal, Arapların hem sivil hemde dini yöneticiler olan görevlilerin ofis olarak kullandıkları bir yerdi.[354]

Mağara duvarında yer alan iki figür arasındaki bir yazıtta:

(1-3) Bu figürleri Arab yöneticisi Wa'el, Mutru oğlu Wa'el
İçin yaptı
(4)Wa'el'in oğlu Wa'el için
(5) Sur'un kumandanı, onun efendisi
(6) ve onun velinimeti
(7-8) Sila'nın oğlu yaptı[355]

[353] Drijvers 1980, s. 139, 140
[354] Drijvers 1980, s. 139, 141
[355] Drijvers&Healey, s. 128

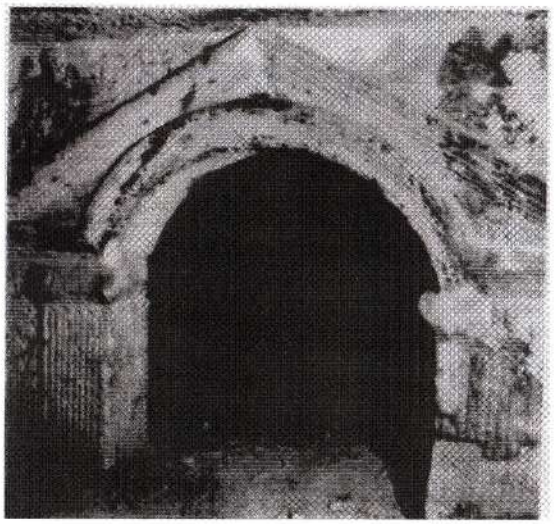

Kaya mezarı iç kısmı

Kaya Mezarları: Urfa'nın Eyüp mahallesinde ve güney batısındaki tepede bulunmaktadırlar. M. S. 3. yüzyıl içerisinde yapılmıştır.[356]

Edessa'daki mezarlar, şehrin kuzey batısı, batı ve güney batısında dağ eteklerinde yer alıyordu. Bu mezarlara Süryani dilinde sonsuzluk evleri adı verilmekteydi. Kaya mezarlarının boyutları bir kaçı hariç genelde aynı ölçülerdedir. Bu mezarlarda tespit edilen ölçüler; 285 cm^2, 300 x 317 cm^2'ye kadar değişiyordu. Kaya mezarları genelde iç

[356] Segal 1970, s. 28

içe iki mağaradan oluşmaktaydı. Bu mağaralara iç ve dış mağara adı verilmektedir ve mezarın bulunduğu asıl mağara iç mağaradır. Mezarın bulunduğu iç mağara, antre görevi gören dış mağaraya oranla boyutları daha küçüktür; dış mağara boyutları, 470 x 400 cm^2 olmasına rağmen, iç mağara 290 cm^2 civarında idi. Kaya mezarlarının çoğunda, kaya mezarlarına açılan ana giriş kapısı mağaranın büyüklüğüne oranla hayli dar ve küçüktür. İç mağarada, duvarların bitişme yerinde taş oymacılığının güzel örnekleri bulunuyordu. Mağaranın duvarlarında, üst kısımları kemerli veya üçgen şeklinde üç köşeden oluşan raflar bulunmaktadır. Kaya mezarlarının giriş bölümü iki yöntemle kapatılırdı. Birincisi, bugünkü Şehitlik mahallesinde bulunan bir kaya mezarında görüldüğü şekilde; mağaranın girişi altta ve üstte bulunan rezeler üzerinde rahatlıkla hareket edebilen, dikdörtgen şeklinde büyük bir taşla kapatılmıştır. Kaya mezar girişi kapı sövesinin içine doğru ve kapı pervazında bulunan bir oyuk içinden geçen bir zincir yardımıyla taş, mağaranın içine doğru sürülerek kapatılırdı. Diğer bir yöntem ise, yassı yuvarlak bir taş kütlesinden oluşan taş kapı insan gücü kullanılarak açılır ve mezar kapatılmak istendiğinde bu taş kapı oyuk içine yerleştirildi.[357]

[357] Segal 1970, s. 28, 29

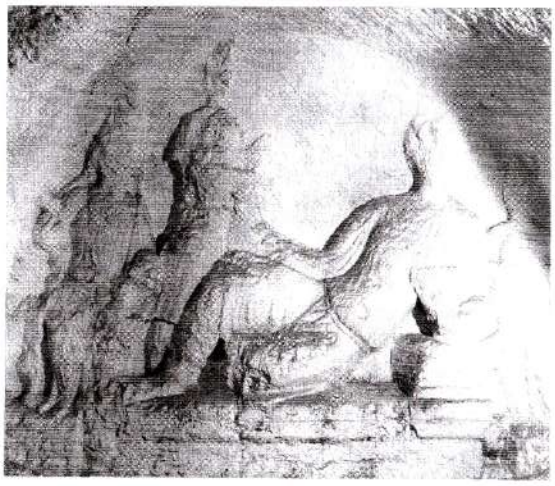

Kaya mezarı içerisinde kabartma figürler

Urfa'nın güneybatısında Kırk Mağara olarak adlandırılan mağara içerisinde kabartma figürler bulunmuştur. Mağara içerisinde bir yazıt bulunmaktadır. Yazıtta geçen 513 Seleukid yılı M. S. 201-202 yılını vermektedir.[358]

Mezarda bulunan yazıt:

(1-5) Ben Muqimu'nun oğlu Seluk 513 yılında kendim için ve çocuklarım ve mirascılarım için bir mezar yaptım.[359]

---

[344] Segal 1970, s. 28
[345] Drijvers&Healey, s. 99

SONUÇ

Edessa bölgesi, tarih içinde Prehistorik Çağ kalıntılarını yoğun bir şekilde barındırmaktadır. Bölge içerisinde bulunan Höyük'lerde yapılan araştırma ve kazılarda Prehistorik yerleşim katlarına ve buluntulara rastlanılmıştır. Bu Höyük'lerden bazıları; Kurban Höyük, Lidar Höyük, Hassek Höyük ve Tatar Höyük'tür. Höyük'lerde ele geçen buluntular, Paleolitik, Neolitik, Kalkolitik ve Tunç Çağları'nı vermektedir. Edessa bölgesi adının, Hitit çivi yazılı metinleri ile Akkad ve Assur vesikalarında sık sık geçmesi bölgenin bu devletler tarafından yerleşime uğradığını ve dikkate değer bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Kronolojik açıdan kesintisiz olarak izlenebilen Edessa krallığının Edessa adıyla bilinen tarihi M. Ö. 303 yılından sonra başlar ve M. Ö. 132 yılında kentte kurulan Abgar krallığı ile devam eder. Mezopotamya'yı ele geçirmek için mücadele eden Roma ve İran gibi iki büyük imparatorluk mücadeleleri sırasında Fırat nehrini kendilerine sınır tayin etmişlerdir. Edessa kentinin Fırat nehrinin hemen kenarında kurulmuş olması da her iki devlet için Edessa kentinin önemi göstermektedir. Ayrıca önemli ticari-askeri yolların buradan geçmesi ve verimli topraklara sahip olması bu önemini daha da arttırmıştır. Bağımsız bir krallık olarak varlığını sürdürmek isteyen Edessa, bu iki

güçlü devlet karşısında sürekli olarak kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeye çalışmış ve çoğu kez de izlediği tutumundan dolayı bu imparatorlukların istilasına uğramıştır.

Coğrafi konumunun yanı sıra din alanında da önemli bir yere sahip olan Edessa kenti, Hristiyanlık tarihi açısından önemli bir şehir olarak ön plana çıkmıştır. Kuzey Suriye'de Hristiyanlık dinini kabul eden ilk halk olan Edessalılar, bu dinin yayılmasında önemli bir rol oynamışlardır. Edessa'da bulunan su kaynakları bereket ve kutsallık sembolü görülmüştür. Edessa kenti tedavi amacıyla kullanılan kuyu suyu ile de ünlenmiştir. Edessa'da pek çok kültürler, pek çok inançlar gelip geçtiği halde su kaynaklarının ve Edessa'nın sembolü olan balıkların yeri ve nesli hiç değişmemiştir. Bugün su kaynaklarına ve balıklara gösterilen saygı insanlık tarihinde büyük yeri olan Edessa'nın tarihine gösterilen saygının bir sembolü olarak kabul edilmelidir.

Edessa kentinde ele geçen mozaikler çok güzel bir işçiliğin eseridir. Ağırlıklı olarak M. Ö. 3. yüzyıl içerisine verilen bu mozaiklerde, mozaik ustalarının ne denli özenli olduğu görülmektedir. Mozaiklerde yer alan kişilerin saç ve göz renkleri arasındaki renk farkının itinalı bir şekilde işlendiğini görmekteyiz. Ayrıca, mozaiklerdeki canlı renkler ve parlaklık, giysilerde görülen kıvrım ve desenler en iyi şekilde verilmiştir. Bölgede çok sayıda olan kaya mezarları da, ölünün konduğu ana mezar odasındaki duvar süslemeleri ve taş oymacılığı ile kendinden söz ettirmektedir.

www.senalkitap.com

ISBN 978-605-4292-53-0